

בתי כנסת במדינת ישראל אדריכל מאיר בן אורי

מתוך הספר: בית הכנסת - מאמרים ומסות, הוצאת מדינת ישראל, המשרד לעניני דת, המדפיס הממשלתי,

ירושלים תשט"ו (1955) עמודים קצ"ה – רל"ד, כולל 30 איורים

עריכה: יאיר בן אורי, ה'תש"ע

הקדמה.

אדריכל מאיר בן אורי ז"ל, היה היועץ האדריכלי של משרד הדתות בשנותיה הראשונות של המדינה. משרד הדתות הזמין אצלו מאמר בנושא זה עבור הספר "בית הכנסת" שעמד להוציא. המחבר כתב מאמר פרוגרמטי על תכנון בתי הכנסת על מרכיביו השונים כפועל יוצא של הפסיקה בנדון בשולחן ערוך, ומתוך התייחסות לבעיות השעה שחייבו הקמה מהירה של בתי כנסת רבים כמענה לצרכי האוכלוסיה שגדלה מאד בעקבות גלי העליה הגדולים באותה תקופה - מחד גיסא, ולמיגבלות הקיצוב בחומרי בניה שהיו באותה תקופה – מאידך גיסא. במאמר שני פרקים ראשיים, האחד עוסק בתכנון בתי כנסת והשני בתכנון מערכת כלי שרד מודולרית לבתי כנסת.

א. תכנון בתי כנסת

בתי כנסת, בהיותם בנינים המוקמים לצרכי תפילה, הם חלק מהארכיטקטורה הסאקראלית, הכוללת את כל המבנים של בתי תפילה והיכלי קודש של כל הדתות. בניני פאר קדומים, ששרידיהם קיימים באיזורי הפרת והיאור וביתר ארצות המזרח הקרוב והים התיכון, הינם אבות-בנין למבנים העיקריים שבימינו. מעבודות המחקר הארכיאולוגי, שיטות הרישום ההנדסי והצילום הדוקומנטרי, והתיאור המדעי, למדנו הרבה אודות המבנה הפיזי של בתי הכנסת מתקופת בית שני ועד היום, אבל על תוכן בית הכנסת ונשמתו – לא גילו הרבה, וברוב המקרים לא גילו דבר. גם בנושא הפעילות של היזמים והבונים ושלבי התכנון של בתי כנסת בעבר ואפילו בעבר הקרוב – חסרים מקורות ומסמכים. אנו שומעים על בתי כנסת שנחרבו, נהרסו ונשדדו, אבל איננו שומעים על ההכנות לבניה, רכישת זכויות לבניה, על טיב הקרקע, על החומרים, הבנאים, והאמנים שעסקו בהכנות לבניה ובבניה עצמה. בודאי יש סיכוי שחוקרים בתחום הפיסי-מדעי, המתמחים בבתי כנסת, יגיעו לגילויים חדשים ויחשפו תגליות ארכיאולוגיות חדשות, אבל השלמת התמונה של כל החומר הנחקר תיתכן רק כאשר יצטרפו לצוות אנשי המחקר הפילוסופי-דתית-חברתי, הבקיאים בתולדות האומה והספרות המקורית של כל שבטי ישראל, מכל התפוצות. רק עבודה משולבת של כל הגורמים הללו יכולה להאיר באור חדש את מהותו של בית הכנסת, חייו ותכניו הפנימיים.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בשנים 1911-1915, כתב החוקר האדריכל פרופ' ד"ר אלפרד גרוטטה על עתידם של בתי הכנסת בתור יצירה מקורית של היהודים: " בהתחלת המאה ה-19, ובתקופת ההשכלה, נראו סימנים של התפתחות בבנין בתי כנסת. אמנם סימנים אלה מסמנים יותר נסיגה מן המקור מאשר התקדמות אל המבנה הטיפוסי של בית הכנסת. יתכן שהסיבה לכך היא העדר מרכז לפיתוח הבניה והתכנון של בתי כנסת, שלא כדוגמת הכנסיה הקטולית שידעה במשך כל התקופות לתת הוראות ולהדריך ולפקח על התכנון והבניו של המבנים הדתיים."

כאשר פרופ' גרוטטה כתב דברים אלה, לא יכול היה להכיר את תכנון הערים המודרני, ואת שיטות הביצוע של שיכונים ובהם רבבות יחידות דיור, במסגרת שכונות, קריות, ופרברים,

כאשר בתכנון נכללים כל צרכי הציבור ומבני ציבור השייכים לאותה מסגרת. גם קצב הבניה המהיר שהתפתח בעקבות הקמתם מחדש ושיקומם של ערים וכפרים לאחר חורבן והשמדה הוא חידוש בתולדות הבניה אותו לא הכיר. אף על פי כן, פרופ' גרוטטה צדק בדוגמה שנתן, שכן הכנסיה הקטולית, כיורשת שיטת התכנון מתקופת רומא, כבשה במובן הפיסי והרוחני את הארצות המפגרות, על פי עקרונות התכנון המודרני. סגל המבצעים של משימותיה כלל מומחים במקצועות התכנון הפיסי של אמנות הבניה ומדריכים ומחנכים מנוסים בכל הבעיות בתחומים של חיי חברה, חיי עבודה וחיי יצירה. פרופ' גרוטטה לא היה יכול לדעת מה יעלה בגורלו של עם ישראל, חורבנו באירופה ותחייתו במדינת ישראל, ואת תפקידה המרכזי של ירושלים בפעילות תכנונית. לכן לא היה יכול להצביע על פתרון לבעית בתי הכנסת כיצירות יהודיות מקוריות.

שתי מלחמות העולם דלדלו, מבחינה פיזית, את בתי הכנסת באירופה, במנין ובמשקל, עד כדי כך, שרק דאגה מיוחדת וטיפוח על ידי מוסד ממלכתי ומדיני יוכלו לתקן את הטעון תיקון. באותה תקופה, המבנים הדתיים של דתות אחרות באירופה ובארץ ישראל לא נפגעו בצורה משמעותית, ומספרם לא פחת, ולהיפך, הם הובלטו במבנה, בתאורה ובאמצעים טכניים מודרניים. הפרסומת המודרנית גרמה לכך שהקהל נמשך אחרי יופיים כמפעלי אמנות מתקופות ימי הביניים-הרנסנס-הברוק והקלסיציזם. עד שלטון המנדט הבריטי ובימי שלטונו, נוספו בארץ ישראל מבנים דתיים של הדתות האחרות, ובעיקר הנצרות, אשר בדרך כלל התאפיינו בכוונה להבליט את סמליהם בנוף הארץ, כדוגמת הפסל המונומנטלי באבו-גוש, בדרך לירושלים. גם לאחר קום המדינה, המתכננים של מבני דת של הדתות השונות משתדלים להתקדם בבניה תוך הבלטה של סמלי הדת שלהם בנוף הארץ. ההיכל עם כיפת הזהב של הבאהיים והגן הפרסי המטופח והמיוחד שסביבו, בהדר הכרמל, חיפה, הוא דוגמא לתפישה מעשית עקבית של אדריכלים הבונים מבנים דתיים ב"ארץ הקודש".

לעומת זאת, במשך מאות שנים לא נבנו בארץ ישראל בתי כנסת, באופן שהמבנה, גודלו וצורתו ואיתורו הפיזי הנכון יכלו להשפיע ולהבליט את המבנים של דת ישראל בין המבנים של יתר הדתות. על הוספת כיפה מעל המבנים של ישיבת כפר הראה וכרם ביבנה, התקיימו, לפני הבנייה, ויכוחים עקרוניים בין יוזמי המבנים ובין המומחים בנושא ארכיטקטורה סאקראלית. שני מבנים אלו תוכננו במגמה להבליט את חלקה של "דת ישראל" בין יתר הדתות בארץ, ומגמה זו הדריכה את המתכנן בזמן בחירת המיקום בנוף הסביבה, הדרכים והמרחב המיושב בעתיד. יש לציין שבדרך כלל, לא היה גורם מתכנן שהתמחה בתכנון מבנים דתיים ובמיוחד בתי כנסת במדינת ישראל. מדינת ישראל חייבת להקפיד את הבניה של מבני-דת לכל הדתות, כולל דת ישראל, עד לבחינה מקפת וקביעת מדיניות שתביא להגדלת כבודם הפיזי של בתי הכנסת, מבחינת מיקום המבנים, במקומות שיצינו וידגישו את זיקתנו לקדושת ארץ ישראל והעם היהודי, ומבחינת צורת המבנים וגודלם, על פי כללי תכנון מובהקים. אם המדינה לא תפעל בדרך זו – תהיה זו החמצה של הזדמנות יחידה במינה מבחינה היסטורית, ונהיה צפויים לתוצאה הפוכה של השפלת דת-ישראל, כאילו במכוון. אחרי מאות שנים של חיי-גטו, השפלות ורדיפות ושריפת אלפי בתי כנסיות, עלינו להראות שה"סינגוגה" לא נוצחה על ידי ה"כנסיה" כפי שזה מתואר בפסל ובתמונה באמנות הנוצרית. למען הדור הצעיר, והניצולים מהרדיפות ומהפיתויים שלהם, עלינו להקים מבנים המבליטים בצורתם ובסמלים חיצוניים את שייכותם לאמונתנו ודתנו, ולקומם את שרידי בתי הכנסת העתיקים המפוארים, כגון אלו שבברעם, עלמה, וכורזים. הרצון לבנות בתי כנסת שיתנו לציבור המתפללים, מקום פשוט המספק צרכי דיור בלבד – אינו הולם את גודלה של שעה גורלית זו. תכנון בתי הכנסת במדינה איננו מיועד לציבור המתפללים בלבד.

כבר מתקופת הבית השני וסמוך לאחר חורבנו, בנין בית הכנסת הגדיר וביטא את שאיפתו האיתנה של העם היהודי לבית הבחירה בירושלים, ככפי שניכר מבתי הכנסת שהוזכרו, שכיוונם הפיזי כלפי ירושלים - היה עקרון יסודי ומהותי. באותה דרך עלינו להגדיר בתכנון ובנין בתי כנסת במדינת ישראל את הכיוון הפיזי לירושלים, יחד עם הכיוון הרוחני. כל תפילות עם ישראל מופנות לשומע תפלה דרך מקום בית הבחירה.

יש לתכנן את המבנה האדריכלי של בית הכנסת בצורה שיהיה קשר אורגאני בין חלקי הבנין, הכלים והציוד. תכנון זה יצור את התנאים שיעצבו את צביונו של המקום הקדוש, ויאחדו את הבנין ואת הכלים ואת המתפללים לאחדות של קדושה וכבוד. התכנון של בתי כנסת חייב לעסוק בהגדרת איתורו מבחינה גיאוגרפית, מבחינת הסביבה, הנוף, השכנות לשטחים בנויים ו/או לשטחים פנויים טבעיים.

בשים לב להתפתחות בשטח הבניה ולריבוי האוכלוסיה, ולפי תנאי חיי החברה בענייני תחבורה, אספקה, מסחר, תעשייה וכדומה, שאלת איתור בית הכנסת תובעת מהמתכננים שילוב של ראיית הנוולד, דמיון וניסיון, כדי לקבוע מה הם המידות הטובות והמתאימות לשטח הבנין ולשטח שסביב הבנין. אף על פי שהבלטת הבנין על ידי תכנונו כבעל מידות גדולות נראית רצויה, יש לתכנן את מידות הבנין בהתאם למספר המתפללים. כבוד המקום הקדוש מחייב שלא להשאיר את פנים בית הכנסת ריק ממתפללים. לכן, שאלת מפתח בזמן התכנון היא מספר המתפללים בשבתות לעומת מספר המתפללים-מבקרים בימים נוראים, ובעונות השנה השונות; סתיו, אביב, קיץ וחורף. גודלו של המבנה ומספר המתפללים אינם מגדירים את טיבו של המבנה מבחינה חומרית. התכנון שואף להגדרת הביצוע בסוג החומרים - יקרים וטובים, ובכמות החומרים. שימוש באבנים יקרות, עיבוד מעולה וצורה אמנותית קשורים בתקציב ובתנאי מימון, ובקיומם של בעלי מלאכה ואמנים זמינים לביצוע העבודה. תקופת בניה ארוכה של דור-דורות שונה מתקופת בניה מזרזת, שבה פרק הזמן בין הנחת אבן הפינה ובין חנוכת הבית – קצר. התכנון יכול שיהא ערוך לבניה בשלבים שלבים, ואפשר להוסיף נוי ושיכלולים ארכיטקטוניים עד כדי שינויים ותיקונים ביסודות הבניה

ההלכה אוסרת לבנות בית כנסת מתוך חיקוי של "חוקת הגויים" מבחינת הצורה ומבחינת התוכן. איסור זה חל גם על האדריכל המתכנן. על האדריכל המתכנן להיטהר בשאיפותיו ובחזיונותיו, כדי שלא יעתיק במתכוון או שלא-במתכוון צורת מבנה של דת אחרת. נראה שמטעם זה אין רצוי להעביר צורת מבנה של בתי כנסת מהגולה ולבנותם בישראל. יתכן מאד שיש מהם הראויים לכך מבחינת הצורה האדריכלית, ומבחינת הנוף ותנאי הארץ, אבל בדרך כלל בתי הכנסת שבגולה הם מבנים אדריכליים מתוכננים לסביבה ולמרחב שהיו בתכנון ופיקוח אדריכלי שאינו-יהודי. במקרים רבים, מבנה בית הכנסת הושפל במכוון ביחס למבנים של הדת השלטת, כנסיה או המסגד - פרט לתקופה של הפרדת הדת מהמדינה. אם נעשה היכר חיצוני לכך שהבנין משמש בית תפלה – הדבר לא נעשה באמצעות סמלים יהודיים.

בשנת תש"ב – 1941, פנה עו"ד בן ישי אל הרב מאיר בר אילן ז"ל, והציע לבנות בארץ בתי כנסת ובתי מדרש לפי צורתם המדוייקת של בנייני בתי כנסת ובתי מדרש שנחרבו בגולה, ובכך לקיים את המאמר התלמודי, "עתידיים בתי כנסת שבבבל להיקבע בארץ ישראל". המציע ביקש להתחיל מגמה זו בבניית הישיבה של הישוב החדש בתל-אביב כדוגמת בית מדרשו של רש"י בוורמיזא. הרב מאיר בר אילן ז"ל, ביקש עצה מבר-סמכא בענייני אמנות ואדריכלות ופנה לפרופ' אהרון-הרמן שטרוק ז"ל. בדיון שנערך בנושא זה בהשתתפות, הוחלט לדחות את הצעתו

- של עו"ד בן ישי. הנימוקים לדחייה, אשר פורסמו בעתון "הצופה" ביום כ"ו בכסלו תש"ב (16 בדצמבר 1941), היו כדלקמן:
- א. הבנינים ההם אשר מהווים תעודות היסטוריות לעבר יהודי אירופה, - הן בנייני קודש, כגון בית מדרשו של רש"י, הן בנינים חילוניים כגון בית רוטשילד, או בית העיריה בפראג עם מגדל השעון הידוע וכו' כולם קשורים בצורתיהם ובסגנונם לנוף הארץ אשר בה הוקמו, ומהווים חלק בלתי נפרד של תרבות הבנייה בתקופות שונות של ארצות שונות.
- ב. נתאר לעצמנו את הבלבול הארכיטקטוני אשר יוצר על ידי הקמת הבנינים המוצעים: בנינים מזמנים שונים ומתרבויות שונות יוקמו, בנינים בגובה של 35 מטר (כגון בית הכנסת הגדול בברלין) ובגובה של 12 מטר (כגון בתי המדרש של הגאונים במזרח אירופה). אחד בנוי מעץ, אחד מפח ואחד מאבנים; זה עם גג משופע מרעפים וזה עם כיפה; בנינים עם קונסטרוקציות שונות של חלונות שאינן מתאימות לתנאי האקלים בארץ; מידות הבנין לא יתאימו למידות בניני הסביבה החדשה וכו'.
- ג. אם נבנה את הבנינים האלה בשיטות בניה מודרניות, נשקפת סכנה שכל היופי וההוד העתיק ילכו לאיבוד, והחיקוי יהיה מלאכותי וחיצוני בלבד ולא יעורר את רגשי הכבוד שאנו מרגישים כלפי בנין עתיק יומין. במקום להשפיע בכיוון של חיזוק הרגש הדתי ושל חידוש החיים הדתיים יעמדו בנינים אלה כפינות אקזוטיות בין יתר בניני הארץ ללא כוח משיכה, כשרידים מתים של העבר.
- ד. בדור אשר מעצב את דמות הכפר החדש והעיר העברית החדשה, ואשר מחפש ביטוי לתחייה ולאדיאלים חדשים, אין זה הרגע המתאים לחיקוי בניני העבר בלי התאמה לחזון הציוני המורגש גם בחידוש הרגש הדתי.
- ה. אנו משתדלים ללכד בארץ את הרב-גווניות של קיבוץ גלויות, לאחד את הלשונות, המסורות והנוסחאות כדי ליצור חיים אחידים; לא נוכל לוותר על הרעיון הזה גם בשטח הבניה, כי כל בנין מהווה ביטוי לרגשי הדור הבונה.
- ו. בלי ספק רצוי לחפש אחיזה במסורת הבנין היהודי בבניני קודש מזמנים שעברו. ומטרתנו יכולה וראויה להיות חידוש האלמנטים הבריאים אשר מראים על יצירה מקורית בבניה. על כן אפשר ורצוי, להשתמש באלמנטים ארכיטקטוניים מסורתיים של בנינים ההיסטוריים של היהדות. אלמנטים אלו יש למזג עם דרישות ארכיטקטוניות ואמנותיות הנובעות מהארץ, תנאי האקלים, סביבת הבנינים וכד'. אלמנטים כגון כיפה, קשת מחודדת וכו' נמצאים בעיקר בבנינים בארצות היהודיות ובשרידי מבנים שהתגלו בחפירות ארכיאולוגיות בזמן האחרון. אלמנטים אלה מהווים את המסורת הארכיטקטונית שתוכל לכוון את סגנון הבניה החדשה בארץ. אלמנטים כאלה נמצאים למשל גם בבתי הכנסת מעץ מהמאות ה-17 וה-18 בפולין.
- יתכן שבעתיד, לאחר שיתקבל ויתבסס בארץ סגנון בניה מיוחד ומתאים לארץ ולתושביה, יוקמו בארץ מצבות זכרון לבניני קודש ובניני חול מתקופת הגלות, בצורת רקונסטרוקציה של אותם מבנים, כאשר מבנים אלה לא יקבעו את סגנון הבניה בארץ המתחדשת בכל צורות חייה.
- כשם שמהמושג "תכנון" (בית כנסת) אנו לומדים שקיימת בעיה של קביעת המידות של בנין בית הכנסת ביחס לגודלו של ציבור המתפללים בימי חול, שבת וחגים, ביחס לשכונה כולה, וביחס למפה הטופוגרפית של המקום המראה את תנאי הקרקע, והשטחים המיועדים לבניה ולנטיעה בעתיד, כך מהמושג "מבנה אדריכלי" אנו לומדים שקיימות גם בעיות של פרטי הבנין, צורת הכלים והרהיטים ומידותיהם. נוכל למצוא דברים משותפים למושגי התכנון ולמבנה האדריכלי כגון "חומרי בנין". בחירת מקום הבנין עשויה להשפיע על בחירת חומרי בנין הזמינים

ומצויים באותה סביבה, (כגון ממחצבה בסביבה), כשם שיכולתם ונסיונם של בעלי המלאכה, בוני הבנין יכולה להשפיע על בחירת חומרי הבנין. ברור שלשם בניית מאות בתי כנסת, ואפילו רק עשרות בתי כנסת תוך זמן קצר, נדרש תכנון אספקת חומרי הבנין, אבן, מלט, חול, עץ וכד' לפי תוכניות זהות או מודולריות.

משרד הדתות החליט להקים בתי כנסת רבים מאד במשך תקופה קצרה, כדי לענות על הצרכים שנוצרו בעקבות גלי העליה הגדולים לאחר קום המדינה. כאשר מקימים בו-זמנית בתי כנסת רבים, אין זמן ללמוד מבנין אחד לבנין שני על מנת לשכלל ולהטיב בעשיית המלאכה. על אחת כמה וכמה, שלא נוכל ללמוד לקחים ולהסיק מסקנות, כיצד לשפר ולהטיב את מלאכת הבניה, אם כתוצאה מהיקפו הגדול של המבצע, ישארו מאות או עשרות בתי כנסת במצב של "גמר עבודות טיח" או שלד בלבד, ולא יגיעו לשלב עיצוב הבנין מבפנים ומבחוץ על ידי כלים, ריהוט, וסמלים. ממבנים שלא הושלמו לא ניתן ללמוד כיצד לשפר במבנים הבאים את היסודות, הקירות, הקורות, הגג, החלונות והדלתות וכד', - כל חלקי הבנין המגדירים את המבנה האדריכלי. עד כה לא נעשה שום מחקר מקצועי על עשרות בתי כנסת שנבנו והושלמו בחמישים השנים האחרונות, כדי להפיק לקחים, וללמוד משגיאות שנעשו על מנת שלא לחזור על אותן שגיאות. קיימות שתי גישות עיקריות לבעיית המבנה האדריכלי של בתי כנסת, וכל אחת מהן נובעת מרקע של חינוך והשכלה שונים, מגישות חינוך מנוגדות, ומשוני במטרות:

א. **אנשי החינוך התורני-המסורתי** רגילים לדון בתוכניות של בתי כנסת רק בדרך של בדיקה

ובירור שכלי ואף שכלתני. נסיונם ומידת יכולתם לדון בצדדים האמנותיים, הצורתיים והמוחשיים, במיוחד בכל הנוגע לכלים, ריהוט, סמלים ולנוי מצומצם לתחום נסיונם הפרטי וזכרונותיהם מבית הכנסת בו התפללו בימי נעוריהם. גם סופרים ואמנים הספוגים בזכרונות מן ההווי הדתי היהודי נכשלים כאשר הם מנסים לתאר ולבאר את צורת בית הכנסת וכליו. מכל המבנה האדריכלי של בית הכנסת הם זוכרים רק דברים בודדים, כגון: מספר החלונות, מספר המדרגות, ומשהו על המנורה וארון הקודש. מהפרטים אותם הם זוכרים, בדרך כלל לא ניתן להגיע לשיחזור תכנית או תמונה של אותו בית כנסת על ידי אדריכל או צייר. כתוצאה מגישה מופשטת ולא-חושנית ריאליסטית-ציורית, נדחקים אנשים מסוג זה לדון על דברים שיש לבנות אותם בדמיון ובמעוף-המבט והרגש לצורה חיצונית.

ב. **אנשי החינוך הטכני והמעשי** דנים רק מן הצד המיכני-מוחשי. ידיעותיהם בקריאת תוכניות

הנדסיות ונסיונם בשטח הבנין ובתי המלאכה מכשיר אותם לתאר את הדברים שטרם נבנו, לפרטי פרטים. במידה שהשרטוט נעשה ציורי-אמנותי קיימת האפשרות להחיות גם את התיאורים של המבנה-האדריכלי של אותו בית כנסת המתוכנן כך שימשוך את העין ויגרום להתפעלות. לבעלי מקצוע אלו יש נטיה להתחדשות מתמדת בשטח הבניה, בעיקר בכל הנוגע לחומרים חדישים וצורות טכניות-מכניות משוכללות – מצד אחד, ובדרך כלל אין להם זיקה למסורת, והם נעדרים הבנה במושגים היסטוריים בשטח הבניה והיצירה האמנותית – מצד שני. לבני סוג זה תמוה ובלתי מובן מדוע אי אפשר לבנות את בית המקדש מחומרים פלסטיים או חומרים סינטטיים במקום מאבני גזית.

הניגודים המתוארים הם, כניגודים בין קודש לחול, וזו אחת מתופעות זמננו. אומות אחרות מראות בתרבותם סימנים מובהקים של ירידת כח היצירה בשטח הבניה מסיבה הנעוצה בהפרדה אכזרית בין מוסדות חינוך למטרות המנוגדות. תיקון המצב יתכן רק על ידי הכשרה מקצועית של בוני בתי כנסת מתוך שלימות יסודות הרוח המסורתית ובקיאות במלאכה הפיסית הצורתית. כמו

שמייסדים מוסדות למלאכה על יד הישיבה (ישיבה מקצועית), ומוסדות לחקלאות על יד הישיבה (הישיבה החקלאית) כך עלינו להקים גם מוסדות לתכנון ואדריכלות על יד הישיבה. כדי לבאר את השיטה הרצויה לפיתוח כשרונות המחשבה, הדמיון והרגש עבור בעיות התכנון והבניה במדינת ישראל בין אלו שחונכו על יסודות החינוך התורני-מסורתי.

ניקה את הלכות בית הכנסת השמורות מדורי דורות, שיסודם בתקופת ימי גלות בבל והבית השני, את חמשת הסעיפים כפי שהן מופיעים בסימן ק"ן בשולחן ערוך - אורח חיים, ונתרגם אותם למציאות של מדינת ישראל בימינו.

סעיף א':

" כופין בני העיר זה את זה לבנות בית הכנסת ולקנות להם תורה נביאים וכתובים. "

א. בהלכה אין הוראה בענין הקרקע - המגרש להקמת בית הכנסת, שכן חלקת האדמה שהוקצה למטרה זו הוגדרה ונמסרה, כמעט בכל המקרים, ל"בני העיר", בין אם מטעם הרשות, הנדבן או על פי ירושה, ללא זכות ערעור או שינוי. ל-"בני העיר" (באמצעות "טובי העיר") ניתנה רק הזכות לבצע את הקמת הבנין. לכן השתרש הנוהג להביט על ענין "צורת המגרש" ו-"איתורו של המגרש" כענין בעל חשיבות משנית ביחס לענין ניצולו של המגרש והפקת התועלת המקסימלית לצרכי בנין. כאשר בארצות הגולה ובארץ ישראל נבנו בתי כנסת על מגרשים בתוך שורות בתי מגורים של הרחוב, או מאחורי חזית הרחוב בפנים החצרות, נוצרו בנינים שאת צורתם נבין אך ורק כפשרה והסתגלות להכרח לקבל את המגרש ללא אפשרות ערעור בפני המלכות, בגלל תנאי השיעבוד ו"חיי הגלות". בכל הנוגע לקרקע, השתרש המנהג שלא להבליט את בנין בית הכנסת כלפי הרחוב, ולהשלים עם הופעתו השקטה ומרוחקת מרעש הרחוב.

ב. במדינת ישראל על אדמת הקודש אנו חייבים להקדים למה שנאמר בסעיף א' את ההוראה הברורה, שבני העיר מצווים לבנות בית כנסת על חלקת אדמה ההולמת את קדושת הבנין וכבודו. גם מצד המדינה צריכה לבוא עזרה בהשגת הקרקע בתנאים שיבטיחו את בנין בית הכנסת כבנין ציבורי מיוחד במינו, מותאם לתפקידו, ראוי לשמו, ומעורר כבוד הן בעיני תושבי הארץ והן בעיני זרים המבקרים בארץ הקודש.

ג. והרי התנאים לתכנון בתי כנסת, מתוך האמור בסעיף א' דלעיל:

1. המגרש לבנין בית הכנסת צריך להיות במידה ובצורה שמאפשרת הקמת הקיר עם ארון הקודש בכיוון המדויק - על פי המצפן - להר הבית בירושלים.
2. המגרש לבנין בית הכנסת צריך להיות בגודל ובצורה ובמיקום, שלא יעמדו מבנים לשימושים בזויים, או מבנים וסמלים של בתי תפילה של דתות אחרות, אחורי קיר ארון הקודש - בכיוון התפילה, ולא בקירבה בלתי אמצעית לכותלי בית הכנסת והכניסה אליו.
3. אין לאפשר בחירת מגרש לבית כנסת מתוך הפלייתו לרעה לעומת מבני ציבור או מבני משק אחרים. הדבר אפשרי רק במקרים של פקוח נפש, מנימוקים הקשורים ישירות לבטחונו של הציבור.

סעיף ב':

" אין בונים בית הכנסת אלא בגבהה של עיר, ומגביהין אותו עד שיהיה גבוה מכל בתי העיר שמשתמשים בהם, לאפוקי בירניות ומגדלים שאין משתמשים בהם. וגג שהוא משופע

ואינו ראוי לתשמיש, משערין עד המקום שהוא ראוי לתשמיש, דהיינו שאם יש עליה תחת הגג לא תהא גבוה יותר מבית הכנסת. "

א. גובהו של בית הכנסת; הכוונה אינה לגובה פנים בית הכנסת מן הרצפה ועד לקצה העליון של התקרה, אלא לגובה החיצוני של בית הכנסת, המורכב משני גורמים: האחד - גובה בית הכנסת מן הכניסה ליד הרחוב ועד לקצה העליון החיצוני, והשני - הגובה הטופוגרפי של הכניסה לבית הכנסת על יד הרחוב - הגובה מעל פני הים. כאשר נשווה הגובה החיצוני כאמור, לנתונים מקבילים של יתר בתי העיר, נוכל לקבוע אם בית הכנסת אמנם גבוהה מכל בתי העיר. כאשר נבנה בית כנסת במקום הגבוה ביותר בישוב מבחינה טופוגרפית, (ישוב: עיר או שכונה או כפר), לא נצטרך להתאמץ להגביהו מעבר למתחייב מגובה פנים בית הכנסת. לעומת זאת, אם נבנה את בית הכנסת במקום נמוך מבחינה טופוגרפית באותו ישוב, יהיה צורך להגביהו באמצעים אדריכליים כגון: הגבהת מפלס הרצפה מעל מפלס הקרקע, הגבהת התיקרה מבפנים והגבהת צורת קצה הגג מבחוץ. בעבר הרחוק, בבתי הכנסת כגון אלו בברעם ובמירון בגליל, בוני בתי הכנסת בחרו למקם את בתי הכנסת בחלק המורם והגבוה של העיר, ובנוסף ליתרון הטבעי, הוסיפו לבנין כבוד ותפארת על ידי קביעת מידות גובה של האולם והגג, באופן המעורר התפעלות. עבודות הבניה באותם תקופות נעשו בעזרת המיכשור שהיה קיים באותה תקופה, ואף על פי כן, חצבו, סיתתו והובילו אבנים עצומות וכבדות לראש ההר, לבניית בתי כנסת אלו. היה זה אך טבעי שבוני בתי הכנסת, כגון במירון, התקרבו לפסגת ההר וחצבו מתוך ההר את אבני הקירות והקורות, ואולי התכוונו אפילו ליישר את כל פסגת ההר למען כבוד בית הכנסת.

ב. חיי היהודים בגולה, בין חומות הגיטו, חייבו את בוני בתי הכנסת שרצו לקיים את ההלכה בעניין גובהו של בית הכנסת, להתייחס ולהתחשב במגדלים וחומות גבוהים סביב הגטו. לעניין זה היו שתי תוצאות:

(א) פרשו את המושג גובה בית הכנסת מנקודת מבטו של המתפלל בתוך בית הכנסת, דהיינו בין הרצפה ובין הנקודה הגבוהה בתקרה בתוך בית הכנסת. פרוש זה הביא במקרים מסוימים להנמכת הרצפה, ולכך שפירשו את הפסוק "ממעמקים קראתיך ה'" פירוש פיזי-אדריכלי המביא להעמיק ולהוריד מפלס רצפת בית הכנסת ביחס למפלס הכניסה לבית הכנסת. על כן, לאחר הכניסה דרך שער הבנין, היתה ירידה של כמה וכמה מדרגות למיפלס אולם התפילה. מצד שני, נוצרה העדפה לכל קונסטרוקציה של תקרה שהיא מקומרת, באופן שהקצה העליון עולה ומתחדד בנקודה אחת בלבד אשר תהיה גבוהה מכל יתר שטח התקרה, ותתרום לגובה הפנימי של בית הכנסת. (בניגוד לתיקרות השטוחות הנפוצות ברוב בתי הכנסת החדשים).

(ב) הצפיפות בין חומות הגיטו, אותן לא ניתן היה לפרוץ ולהרחיב, הלכה וגדלה, והביאה להרחבת הבניה כלפי מעלה, בקומות על קומות בבתי הצרים שברחובות היהודים, גובה שעשוי היה לעלות מעל גובהו של בית הכנסת. לכן, נוצרה ההבחנה בין סוגי חדרים ומבנים אדריכליים גבוהים לפי תפקידם הפונקציונלי. סוג אחד המיועד למגורים, חדרי שינה וכדומה, וסוג שני שמיועד כמגדלים למטרות שאינם חדרי שינה ושירותים הנלווים אליהם, (כגון המגדל עם השעון העברי על יד בית הכנסת "על-תנאי" בפרג), שבהם היו חדרי לימוד וחדרי משרדים ועבודה של ראשי הקהילות, תלמידי חכמים, ספריות ומחסנים של הגבירים והסוחרים ואף מחסנים ל"גניזה" של חפצים וספרי קודש שבלו. הצפיפות הגדולה בתוך הרחובות הצרים והבתיים הגבוהים, לא איפשרה מרחב ממנו ניתן להתבונן ולהשוות גובה בית הכנסת לגובה כל בתי העיר, ולכן בפועל בחנו את גובה בית הכנסת כשעמדו מול הכניסה, ובחנו את גובה קצה הגג מול פני השמים,

בהשוואה למבנים בסביבתו המיידית. יתכן, שזהו הבסיס ליחסם של בוני בתי כנסת בימינו, המצופפים המבנים סביב בית הכנסת, סותמים הכניסות ועוטפים את הבנין מבחוץ בעצים גבוהים עד כדי כך שהם מעלימים את בית הכנסת מעיניו של המסתכל, ומונעים הבחנה ברורה האם בית הכנסת גבוה מהבתים בסביבתו או לא.

ג. והרי התנאים לתכנון בתי כנסת, מתוך האמור בסעיף ב'.

1. בונים בית כנסת על מגרש ציבורי או פרטי, המצטיין בגובהו ביחס ליתר המגרשים הציבוריים והפרטיים בעיר או בשכונה. רצוי שהכניסה לבית הכנסת תהיה במפלס גבוה ממפלס הרחוב ולא נמוכה ממנו.
2. בונים בית כנסת באופן שגובהו הכללי יהא גדול יותר מגובהם של הבנינים הציבוריים והפרטיים שבסביבתו. ניתן להגביה את בנין בית הכנסת באופנים שונים ורבים. האופנים העיקריים הם:
 - (1) הגבהת רצפת אולם בית הכנסת מעל פני הקרקע.
 - (2) הגבהת תקרת אולם בית הכנסת מעל ארון הקודש או השולחן לקריאת התורה.
 - (3) הגבהת קצה הגג מעל האולם ומעל ארון הקודש או השולחן לקריאת התורה.
3. בית הכנסת חייב להיות בנין מורם וכסמל של קדושה, לכן אין להסתירו בצל חורשת עצים גבוהים, אלא מבליטים אותו על מנת שיראו את הבנין מרחוק, וילמדו להכיר ולמצוא הדרך אליו בין הבתים השונים של העיר והשכונה. יש להבליט את הבנין, וגם להקים את השער ולסדר הכניסה בצורה ברורה, בקצה הדרך או השדרה. אם רוצים לנטוע בחצר בית הכנסת עצים בודדים למטרות הצללה, יש לבחור מיני עצים שיתאימו לאמור לעיל. התמר מתאים מאד למטרה זו.
4. מגדלים העומדים על יד מגרש המיועד לבית כנסת לפני התחלת הבניה, או מגדלים שעומדים לבנותם גבוה מגגו של בית הכנסת, הן לצרכי מים, או לשירותים אחרים החיוניים לתושבי המדינה או למטרות בטחון בימי מלחמה או בשעת חירום, - יש לתכנן אותם באופן שהחלק העליון, לא ישפיל את בית הכנסת אלא ישמש לבית הכנסת "יד" וסמל. אפשר לעצב את ראש המגדל בצורה הנאה ומתאימה למטרה זו כגון:
 - (1) שעון ולוח עברי, עם שופרות לשידור סימני נגינה וסימני קריאה להתחלת שבת, חג ומועד.
 - (2) מנורה עם נרות-נורות בהתאם לצורך לסמל על ידי הדלקתם את זמן;
 - (2.1) כניסת השבת או החג. (2.2) יציאת השבת או החג – הדלקת נר הבדלה.
 - (2.3) נרות חנוכה (2.4) תחילת יום העצמאות (2.5) נר אזכרה ביום אבל לאומי.
 - (3) תרנים להנפת דגלים בימי מועדים לשמחה ולששון, בימי צום או אבל או בימי אמירת סליחות.
5. במגדלים הבנויים מתוך התאמה לבנין בית הכנסת, צריכים להבליט על ידי המבנים העליונים - כגון אלו שהוצעו – את הכיוון להר הבית בירושלים.

סעיף ג

" מי שהגביה ביתו יותר מבית הכנסת, יש אומרים שכופין אותו להשפילו. (ואם עשה בנין גבוה יותר בקרן אחד מבית הכנסת, סגי בכך) "

א. ההלכה המטילה על הציבור חובה לאלץ את היחיד להנמיך את גובה ביתו אם בנה אותו גבוה

יותר מבית הכנסת – הינה עקרון תכנוני נפלא במסגרת כללי בנין ערים, המחייב להרבות בכבוד בית הכנסת ולמעט בכבודם של בנינים למטרות חולין שונות.

הדרישה להשפלת בנין שנבנה כגבוה מבית הכנסת מוגדרת כדרישה משפטית פורמלית, ועדיין יש לבחון האם הביצוע של ההנמכה נעשה בצורה פורמלית כדי לצאת ידי החובה המשפטית בלבד, או שבאמת הושגה המטרה שבית הכנסת יראה כגבוה יותר וחשוב יותר מאותו בנין בו מדובר.

היו שרצו להגביה את בית הכנסת על ידי הצבת תורן גבוה מאד על גג בית הכנסת – זהו פתרון פייסי-חומרי שאיננו פתרון אדריכלי. קרוב לודאי שפתרון זה לא יעלה את כבוד בית הכנסת, כאשר מעל כל גג יש יער של אנטנות לשידורי רדיו וכד', והתרנים והאנטנות אינן נתפסות כחלק מהותי מהמבנה.

ב. בתי כנסת רבים נבנו במרתפים, במקומות מושפלים ומוצנעים, והדבר אופייני לתקופות של רדיפות, השפלות ודיכוי על ידי שונאי ישראל. נימוקים של נוחיות או סיבות משקיות אינן קבילות כנימוק לבניית בתי כנסת מתחת מפלס הרחוב, באותו מפלס ובגובה של הקומה או הקומות התחתונות של הבתים שסביבת בית הכנסת. נכון שהעלייה במדרגות מקשה לפעמים על הבריות, אך סיבה זו של קושי אינה מונעת אנשים מלבנות ולגור בערים ובישובים הרריים כירושלים, חיפה, צפת וטבריה. לכן, יש למנוע הקמת בתי כנסת בחצרות בין בתים גבוהים, ואם בגלל אילוצים שונים קובעים מקום כזה לתפלה, יש לקבוע מראש שזהו מקום תפלה "על תנאי" – סידור זמני וארעי ולא פתרון של קבע.

ג. והרי התנאים לתכנון בתי כנסת מתוך האמור בסעיף ג':

1. במערכת חוקי הבניה התקנות וחוקי העזר יעוגנו הוראות לתכנון כללי ומפורט המונעות השפלת בית הכנסת והמאפשרות ומחייבות אכיפת הוראות אלו על בוני בתים ציבוריים ופרטיים.
2. חוקי הבניה והתכנון העירוני יאפשרו, לבנות בתי כנסת קטנים, כמגדלים על קומת הגג בבנינים גבוהים, בין שהם בנינים ציבוריים ובין שהם בנינים פרטיים.
3. בתי כנסת קטנים, למאה עד מאתיים מתפללים, בתוך מגדלים על קומות הגג, יתנו לעיר צביון יהודי מקורי, ויכולים לשמש תחליף לבתי כנסת קטנים בתוך מרתפים, או בצריפים, בחצרות בין בתים גבוהים, בדירות מגורים ובמועדונים, אשר במקרים רבים בנוסף להיותם בתחתיתה של העיר מבחינה פיזית – הם גם סמוכים למבנים ששימושם אינו מתאים או אף מהווה בזיון לבית הכנסת.
4. בתי כנסת בתוך מגדלים על גגות מבני ציבור ומוסדות ממשלתיים כגון בתי ספר בתי משפט וכד' יכולים להקל במידה רבה את העול הכספי של החזקת בתי הכנסת בכבוד מבחינת הבנין, המגרש, הרחוב, וחדרי המדרגות. השטח הבלתי בנוי על הגג מתאים לשמש כחצר לאותם בתי כנסת, ולבניית סוכה. במקרה של בתי מלון ובתי חולים, הטירחה שבעליה לתפילה בקומה העליונה תפוצה במידת מה על ידי המראה, הנוף ויפי השמים והאופק כפי שנראים מגג הבנין.
5. בתי כנסת קטנים שישארו בקומות הקרקע ובקרבת הרחוב - ישמשו בעיקר זקנים וחולים שהעליה לגג קשה להם. בתי כנסת אלה ישמשו גם כבתי מדרש וכמועדון לזקנים ולחולים בלבד.
6. בתי כנסת כמגדלים על גגות העיר, יתוכננו מתוך התאמה לדרישות אדריכליות מיוחדות ומתוך הסכמים מיוחדים להסדרת הקלות במיסוי לבעלי הבתים ובעלי המגרשים. במיוחד אמורים הדברים בגגות השיכונים העממיים בבתיים של 3-4 קומות.

בתי כנסת אלו יהיו פתרון לציבור המתפללים - מחד גיסא, ויפתרו לאבות העיר בעיות תכנוניות וכלכליות קשות – מאידך גיסא. (הקצאת מגרשים, מיסוי, אחזקה וכד')

סעיף ד'

" הבונה כנגד חלון בית הכנסת, אין מספיק לו בהרחקת ד' אמות, לפי שהוא צריך אור גדול. "

א. בית כנסת בתור מבנה אדריכלי מופיע בתולדות הבניה בצורות שונות ורבות. צורת החלונות, צורת הדלתות, וצורת שאר מרכיבי הבנין מושפעת מההבדלים בסגנון הבניה ומתנאי האקלים השונים ממקום למקום, וכמובן גם מסגנונם האישי של האדריכלים (אע"פ שגורם זה היה בעבר פחות משמעותי מבימינו). בית הכנסת אמור לתת למתפללים הגנה בפני תנאי מזג האוויר, מחום השמש בקיץ, ומהגשמים והקור בחורף, כפי שניתן להבין מדברי התלמוד במסכת מגילה (בבלי כ"ח :) " בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש: אין אוכלין בהן, ואין שותין בהן... ואין מטיילין בהם, ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים...". לכן, מספר החלונות והפתחים בקירות ובתקרה וגודלם, מושפעים בהכרח מעוצמת השמש והצורך באיורור – בקיץ ומעוצמות הגשמים והקור בחורף, גורמים המושפעים מאד מהאיזור הגיאוגרפי; אינה דומה עוצמת קרינת החמה בארצות הפרת או היאור לעוצמתם בארצות הים הבלטי.

בתלמוד (ברכות ל"א. ו-ל"ד:) נאמר: "אמר רבי חייא בר אבא: לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות...". ובהמשך " אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות. " ובזוהר (פקודי רנא,א) נאמר שטוב שיהיו בבית הכנסת 12 חלונות, וכל בית כנסת שאין בו חלונות אינו מקום להתפלל בו כראוי. וכך נפסק בשולחן ערוך (סימן צ"ד), אולם המשנה ברורה פוסק שעדיף להתפלל בבית שאין בו חלונות מאשר בבקעה – מקום פתוח לגמרי. ניתן אם כן, במסגרת ההלכה להתאים את מספר החלונות, מיקומם (מבחינת גובה וכוון) וגודלם בהתאם לצרכים המשתנים בהתאם למסורת הבניה והשפעת תנאי האקלים. גם השאלה מהי כמות האור הנדרשת בתוך בית הכנסת, האם אור גדול המקרין מבפנים כלפי חוץ, או אור גדול מבחוץ ניתנת להתפרש במישור הרוחני ובמישור המעשי-האדריכלי. ברור שזמינותו של אור גדול מבחוץ שונה בארצות הים התיכון מאשר בצפון אירופה.

האור המלאכותי החגיגי בתוך בית הכנסת הנוצר ממנורות של קיר ארון הקודש וממנורות שסביב הבימה והשולחן לקריאת התורה, ובכל צדדי אולם התפילה נקבע בדרך כלל בהתאם לנדרש בלילות שבת וחג. גם כשנכנס אור דרך החלונות נהגו להדליק גם ביום נרות כתוספת קדושה וכבוד לבית הכנסת. ריבוי הנרות היה בעל חשיבות רבה בעיצוב פני האולם. ביום ט' באב, האבל מופגן על ידי הדלקת מעט נרות ובמקום נמוך, סמוך למתפללים האבלים היושבים על הרצפה או קרוב אליה. האפולונית-חשכה בט' באב מבטאת את משמעות החשכה בבית הכנסת. (האפלת בית הכנסת נהגה גם בימי רדיפות והצרות שכוונו כלפי היהודים, ונהגה גם בתקופות מלחמת העולם השניה ובמלחמת השחרור במדינת ישראל בשל התקפות הערים על ידי מפציצים מן האויר.) עלינו להתאים החלונות לבית הכנסת בהתאם לצביונו, ומתוך התחשבות עם מקומו הגיאוגרפי. בארצות צפוניות נבחר חלונות שונים מאשר בארצות דרומיות. רצוי למצוא עבור חלונות בית הכנסת צורה טכנית ואדריכלית מיוחדת אשר תזכיר את ה"חלונות שקופים אטומים" שהיו בבית המקדש.

ב. על ידי קביעת הצורה והמיקום של החלון אנו משפיעים על עיצוב בית הכנסת (כמו בנין אחר) בשני תחומים:

(א) יצירת קשר בין צדדיו של הבית, הפנימי והחיצוני, קשר לצרכי אור, אויר וקשר עין.
 (ב) יצירת חלוקת משנה של שטחי הקירות של האולם, חלוקה בין חלקים בנויים לחלונות. עיצוב החלקים הבנויים מושפע מהצביעה, ומקישוט הקירות בעיטורי קיר, ומאמצעי תאורה וכדומה, ומהחללים-מהפתחים של החלונות, מיקומם וגודלם.

יש בתי כנסת שבהם ריבוי חלונות ודלתות גורם לאי-שקט, היות וחלק מהציבור נוטה לחפש את הפתחים, לפתוח ולסגור, לשאוף אויר או לצאת לסדר דברים בחוץ ולחזור. ויש בתי כנסת שריבוי החלונות גורם לאי-שקט במובן האקוסטי - קולו של החזן-ש"ץ אינו מגיע לכל ציבור המתפללים מכיוון ששטחי הזכוכית המרובים בחלונות פוגעים בהחזרת הקול. בניית בתי קולנוע חדישים תרמה למודעות ולהבנה של בעיות אלו, ומעניין לציין שאולמות אלו מלאים ומנוצלים מאד כמבנים אדריכליים לצרכי ציבור. אף על פי שבאולמות אלו אין חלונות והתאורה כולה תאורה מלאכותית, גם כשהאולמות חשוכים, אין הם מזכירים מבנים של מרתפים אפלים או בתי סוהר. לכן ראוי לציין שאולם בית כנסת בעל פתחים מועטים, וחלונות קטנים וגבוהים יכול להבטיח לצבור המתפללים ולחזן המשמיע את קולו, תנאים טובים לריכוז הנפש ולשמיעה טובה ואיכותית.

אם נפרש ש- "חלון שקוף אטום" הוא מין חלון הנותן לאור ולאוויר להיכנס מבחוץ לתוך האולם, ומאפשר גם להסתכל בכיוון אחד מבלי להיראות - נוכל להשתמש בחלון כזה לבניית המחיצה בין אולם הגברים לאולם הנשים בבית הכנסת. ההפרדה בין אולם הגברים לאולם הנשים בבית הכנסת היא בעיה אדריכלית הראויה לליבון. בבנינים ציבוריים אחרים קיימות "מחיצות" "עזרות" וכד' על מנת להפריד בין קהל אחד לקהל שני או בין קהל אחד ובין קבוצת אנשים – טרם נקבעו המונחים המיוחדים לכך מבחינה אדריכלית. בבנין "הכנסת" למשל, ההפרדה בין נבחרים העם ובין קהל המוזמנים והמבקרים נעשתה על ידי יציע בקומה השניה של האולם הראשי. בבתי כנסת מימי הביניים ישבו הנשים באותו מפלס כמו הגברים, כאשר ההפרדה ביניהם נעשתה על ידי קיר-מחיצה עם פתחים. עזרת נשים בצורת "גלריה" בקומה השניה סביב אולם הגברים היה הפתרון בבית המקדש בזמן שמחת בית השואבה בסוכות. ברוב הבנינים שנבנו כבתי כנסת לפי הגדרה זו, נמצאות הנשים מעל ראשיהם של הגברים המתפללים. נראה לי שפתרון זה, שבו מכוסה חלק מאולם הגברים על ידי רצפת עזרת הנשים, אינו הולם את מובנו של אולם הגברים – פתרון זה בא בדרך כלל מנימוקים כלכליים או משקיים ולא מנימוקים אדריכליים. קדושתו של אולם התפילה מחייבת לדעתי חלק ראשי לגברים וחלק צדדי לנשים, ולפי התנאים במקום תהיה המחיצה בין האולמות, ובתוך המחיצה יהיו החלונות השקופים-אטומים.

ג. הרי התנאים לתכנון בתי כנסת, מתוך האמור בסעיף ד':

1. מבנה בית הכנסת במדינת ישראל חייב להיות מותאם לתנאי האקלים הארצישראלי, וגם החלונות חייבים להיות מותאמים לכך שבמשך כחצי שנה, מפסח עד שמיני עצרת שורר חום רב מלהט קרני השמש.

2. חלונות שקופים-אטומים בקירות בית הכנסת יהיו מסוג שיאפשר פתיחה חלקית למטה ולמעלה לצרכי אירור. חלקים אחרים מזכוכית ישארו סגורים באופן שיאפשר לאור להכנס פנימה תוך הפחתת עוצמת קרינת השמש. למען הנוי, בפנים – ביום, ובחוץ – בלילה, רצוי להשתמש בזכוכיות צבעוניות, בהן ישולבו סמלים ופסוקים. חלונות שקופים-אטומים רצויים גם בחלק הקיר המפריד בין אולם הגברים לאולם הנשים, כאשר במקום זכוכית צבעונית תבוא מסגרת של שבכה המאפשרת את הראיה בכיוון אחד בלבד, דהיינו

- לתוך אולם הגברים, וגם מאפשרת לקולם של החזן ובעל הקריאה לעבור מאולם הגברים לאולם הנשים.
3. מקום הישיבה של הנשים בצורת עזרה, בקומה שמעל שטח אולם הגברים אינו צריך לעבור מעל ראשי הגברים המתפללים. העזרה של הנשים יכולה להיות מחוץ לקיר המקיף את אולם הגברים מלמטה.
4. במקרה של הפרדה בין אולם הגברים לאולם הנשים, אפשר להתאים את אולם הנשים לתפילה נפרדת ולשיעורים מיוחדים לנשים בלבד. מספר הנשים המתפללות בבית הכנסת בזמן תפילת הגברים, במדינת ישראל, הוא נמוך מאד ומגיע בשבתות לכדי 10-15% מהמתפללים בעזרת הגברים (גברים, נערים וילדים), בין היתר מכיוון שאין מצויות עוזרות-הצמודות לבית ולמשפחה, ולכן האשה מרותקת יותר לבית.
5. בבתי כנסת קטנים ביותר – צריפים, פחונים ובדונים – המבנה צריך להיות כתבנית "תיבת נח" ללא חלון מהצדדים, אלא עם צוהר מלמעלה. רצוי לתכנן את בית הכנסת בצורת "אהל עם חצר", ולא להעמיד את בית הכנסת הקטן במגע ישיר לצריפים אחרים או לרחוב הפתוח. בתוך החצר יהיה מקום לנשים, ומקום להקמת סככה הנותנת צל.
6. כדי להעצים את אוירת הקדושה המיוחדת לבית הכנסת, יש להוסיף עיטורים וציורים, מבפנים וגם מבחוץ, באופן שיבליט את הענין המיוחד של "התפילה ועבודת הקודש". כאשר בית הכנסת קטן במידותיו או בנוי מחומרים לא יקרים, הציורים והסמלים עשויים להוסיף ערך ומשקל לבנין, ובפרט בעיני מי שמושפע מן החוץ, ממבני פאר חילוניים. האור הפנימי של בית הכנסת היוצא מנרות המנורות כלפי הסמלים והפסוקים שעל הקירות, צריך לעורר את געגועי המתפלל לבית הבחירה, ולהזכיר לתושבי המדינה את תולדות דורות המתפללים שקדמו להם בארצות הגולה בדרכם לגאולה השלמה.

סעיף ה'

" אין פותחין פתח בית הכנסת אלא כנגד הצד שמתפללין בו באותה העיר, שאם מתפללין למערב יפתחוהו למזרח, כדי שישתחוו מן הפתח נגד הארון שהוא ברוח שמתפללין נגדו. הגה: ועושין בימה באמצע בית הכנסת, שיעמוד עליה הקורא בתורה וישמעו כולם. וכשמתפלל השליח ציבור, פניו כלפי הקדש. וסדר הישיבה כך היא: הזקנים יושבים פניהם כלפי העם, ושאר העם כולם יושבים שורות שורות, פניהם כלפי הקודש ופני הזקנים. "

א. סדר חמשת הסעיפים בשולחן-ערוך אינו מגדיר תכנית בית כנסת לפי סדר אדריכלי או תכנוני. על כיוון התפילה דובר בקשר לסעיף א', היות וקביעת המגרש לבנין בית הכנסת מחייב התחשבות בעקרון גיאוגרפי זה, של כיוון לירושלים. בסעיף ה' שהוא האחרון אנו מוצאים את נושא כיוון התפילה בהקשר לדברים שכולם שייכים לפרק של "אדריכלות פנים" של בית הכנסת המסורתית. כשהזכרנו בסעיף הקודם את האולם, הקירות, הגג והחלון, לכל המרכיבים הללו היתה משמעות אדריכלית כלפי חיצוניותו של בית הכנסת כבנין ציבורי, שיש חשיבות רבה למידותיו וצורתו מבחינה תכנונית.

בסעיף ה' אנו נפגשים בכל האלמנטים האדריכליים המגדירים את בית הכנסת מפנימיותו, כאילו הכל קיים ונבנה בתוך בנין גדול אחד, והם:

- (א) הדלת - השער הפנימי, (ב) ארון הקודש, (ג) הבימה, (ד) מקומות ישיבה, (ה) מקום עמידת השליח ציבור, (ו) מקום קריאת התורה,

(ז) תפילת הקהל בעמידה, בזמן השתחויות, ישיבה בשורות, (ח) מקומם של הזקנים. האלמנטים האלו מספיקים לתיאור עקרונות סדרי מקום התפילה של היהודים בניגוד לעקרונות סדרי מקום התפילה של אלו שאינם יהודים בהיכלי התפילה השונים שלהם. נציין רק 3 טיפוסים ראשיים הידועים בעולם בתולדות הבניה הסאקראלית (שאינה יהודית) כדי להבליט את מקוריותו של בית הכנסת על פי יעודו המסורתי, בכל אחד מהטיפוסים.

טיפוס ראשון: היכל הבנוי על האלמנטים שהוזכרו לעיל (א) (ב) ו-(ג) המרוכזים בציר הראשי של אולם התפילה, מן הכניסה עד לקיר ממולה בקצה האולם ארוך. רוב קהל המתפללים עומד בחוץ, כשהכהונה תופסת את רוב הבנין, ופעילה ועובדת בפנים עבור כל המתפללים. טיפוס זה יסודו **בבית המקדש**, אלא שבבניה סאקראלית במקום מזבח תחת כיפת השמים באה הבימה בתוך הבנין, בתוך הקודש.

טיפוס שני: היכל הבנוי על האלמנטים שהוזכרו לעיל (א) ו-(ג), אשר אינם מרוכזים בציר הראשי. מן הכניסה יש דרכים שונות המובילות לקראת קיר התפילה, ומקום הבימה נמצא אי-שם בתוך האולם. המתפללים אינם יושבים, היות ואין ספסלים לישיבה בכל האולם. המתפללים עומדים על שטיחים, ומשתחוים על הרצפה. הכל מתקיים על טהרת עקרונות אקוסטיים של שמיעה והאזנה לש"ץ. לכן, יתכן שאולם המתפללים יהא מלא עמודים התומכים בתקרה ובגג. לא נראית אורינטציה לכיוון המקדש, אולם היא קיימת באופן סמלי, ובהדגשה אדריכלית על ידי הקיר בקצה האולם המצוי בזוית ישרה ליתר הקירות. טיפוס זה הוא למעשה טיפוס "**הכותל המערבי**", אמנם בשנוי מה, שכן המקום בכותל המערבי מוגבל מאד, הצפיפות גדולה ואינה מאפשרת השתחויות, ואין אפשרות להקמת בימה, ואין תנאים אקוסטיים לשמיעה והאזנה לתפילת הש"ץ.

הטיפוס השלישי: היכל בנוי על האלמנטים דלעיל (א) (ג) ו-(ד) שאינם מרוכזים בציר ראשי אחד. מלבד הכניסה הראשית, קיימות כניסות נוספות דרכן יכול ציבור המתפללים להיכנס למקומות הישיבה שלהם המסודרים שורות שורות, ממול לבימה שבקצה האולם. רוב התפילה מתקיימת בשירה של הציבור היושב. ההקשבה וההאזנה מובטחת למספר גדול מאד של אנשים המרותקים למקומותיהם. לארגון וניהול התפילה המשותפת באולם הגדול, בעל שתיים או שלוש קומות, מסייע העוגב ככלי נגינה ומקהלה העומדת פנים מול פנים, מול פני קהל המתפללים. טיפוס כזה חדש הוא ביסודו בתור מקום תפילה, ואפשר לראות בו סטיה מהיסודות של בנין סאקראלי לכיוון בנין חילוני כגון בתי משפט, בתי שעשועים וכדומה.

הגעגועים של העם היהודי לבית המקדש שחרב, שביטויים החזק נמצא בתפילות במשך כל השנה, הם שיצרו את המיוחד בבניית פנימיותו של בית הכנסת המסורתי. אם נעיין בצורות השונות של בתי הכנסת בעבר, נמצא על מה נאבקו הכוחות של נציגי ציבור המתפללים על מנת לעצב את דמותו של בית הכנסת ולקבוע את מקומם וגודלם של האלמנטים שהוזכרו לעיל והנכללים בסעיף ה' בסימן ק"ן בשולחן-ערוך אורח-חיים.

ב. בתולדות הבניה של בתי כנסת ניכר רצון למצוא פתרון אדריכלי שבו הצד החיצוני של הבנין יושפע מפנימיותו של הבנין מבחינת תוכן וצורה. גם השפעה שלילית מורגשת: כאשר הבנין בחוץ מוסווה ומצניע את המתרחש בפנים, והרי כמה דוגמאות:

(א) הסוואה והצנעה של ארון הקודש על ידי העמדתו לפני "קיר ציון" – קיר התפילה הפונה להר הבית בירושלים. במקום לבנות כוכית בתוך הקיר או במקום לבנות את הארון בתוך כוכית הבולטת כלפי חוץ.

(ב) הסוואה והצנעה של פתח בית הכנסת, כלומר קובעים את הדלת-השער הראשי לבית הכנסת לא ממול ל"קיר-ציון" שאליו פונים המתפללים, אלא באחד הצדדים, כדי שלא

להבליט את ארון הקודש הפתוח לעיני האויבים, הרודפים אחרי עלילות דם, שיטנה וקיטרוג וממון ושווה ממון. כידוע בארון הקודש היו מצויים בדרך כלל, כל ספרי התורה, מעוטרים נרתיקים או מעילים רקומים ומקושטים ברקמות יקרות, בכתרי כסף וזהב וחפצי אמנות אחרים בעלי ערך רב, אשר ניתנו כתרומות ונדבות של עשירי העם. לכן, בבתי כנסת רבים קבעו את הכניסה הראשית באחד הקירות הצדדיים כדי שהמציץ והנכנס לא יראה מיד את ארון הקודש ותכולתו.

(ג) הסוואה והצנעה אנו מוצאים גם בבניית הבימה במרכז האולם כמגדל גבוה המסתיר מעיני הנכנס לבית הכנסת את ארון הקודש היקר והקדוש. אמנם מבנה הבימה באמצע האולם מהווה מכשול לקהל המתפללים שעומדים באולם ארוך, ואינם רואים ושומעים מה מתרחש לפני ארון הקודש הפתוח, בשעת הוצאה והכנסה של ספר התורה, ובתפילות שהחזן אומר לפני הארון, את ברכת כהנים, דרשת הרב, או כל דבר אחר הנעשה לפני ארון הקודש במהלך תפילה רגיל או באירועים חגיגיים מיוחדים.

(ד) הסוואה והצנעה מסוג שונה לגמרי, נמצא כאשר בונים את הבמה עם חפצי קדושה בקצה האולם, ומעמידים כנגד המתפללים היושבים באולם, שורות-שורות, מקהלה וכלי נגינה (עוגב). באולם כזה, במצב כזה, עלולים לעבור בקלות מעניינים של תפילה וקדושה לעיני חולין, וכנגד שלטונות עוינים, החושדים בבית הכנסת ובמתפללים שהם עוסקים בפעילות בלתי כשרה, ניתן לטעון שהמקהלה והעוגב הם עדות לפעילות תרבותית-אמנותית של הציבור.

כנגד ארבעת הדוגמאות של הסוואה והצנעה נוכל לציין דוגמאות של יצירה אדריכלית להבלטת יעודו של בית הכנסת:

(א) פתח רחב ומפואר בכניסה לאולם הגדול, בנין שער - אדריכלי מבחינת מידות המשקופים מאבן או מעץ, ודלתות על צירים לדו-כנפיים, עם עיטורים מצוירים וחסובים על ידי אומנים.

(ב) קיר-ציון - או בכינוי המקובל "קיר המזרח" - בנוי בהתאמה גיאוגרפית ככונן להר הבית בירושלים. לארון הקודש נבנה במרכז הקיר בליטה כלפי חוץ מעוגלת ומקומרת (אפסיס בלע"ז) עם התאמה לארון הקודש במקום גבוה ממפלס הרצפה, או: לקביעת הארון עצמו במקום מוגבה בתוך חלל הבליטה, הנעשית בכל גובה קיר המזרח.

(ג) את חשיבות ארון הקודש והבימה בתור מבנים אדריכליים ניתן להדגיש על ידי גובהם ביחס לגובה בית הכנסת, כאשר רק גובה התקרה הוא הגבול העליון. ארון הקודש בבית הכנסת בוולפה, הגיע לגובה 10 מטר, והמגדל של הבמה בבית הכנסת בלבוב נעשה על ארבעה עמודים והגיע בגובהו עד התקרה. (התחרות על חשיבות המבנים בין ארון הקודש והבימה אינו קיים בד"כ באותו בית כנסת, אלא בין ארון קדש בבית כנסת אחד לבימה בבית כנסת אחר, בארצות שונות ובתקופות שונות)

(ד) בבתי כנסת של עדות המזרח, במיוחד באיטליה, מצויים כאלה בעלי מבנה מאורך. ארון הקודש נמצא בקצה אחד של האולם ומולו בקצה השני נמצאת הבימה. המתפללים יושבים על ספסלים הפונים כלפי המעבר בציר שבין ארון הקודש לבימה, משני צידי המעבר, פנים אל פנים.

מבנה זה נותן כבוד גדול לתורה ולספרי התורה. כאשר מוציאים את ספרי התורה המקושטים בכתרים או רימונים, לקריאה על הבימה, וכאשר מחזירים אותם, כל ציבור

המתפללים עומד משני צידי המעבר משתחווים כלפי הספרים ומנשקים אותם, וכך גם בזמן קריאת התורה,

אין מצב המחייב את המתפללים להפנות גב לארון הקודש או לבימה או לספר התורה. (ה) הכבוד שנותנים לזקנים בבית הכנסת על ידי קביעת מקומות הישיבה שלהם משני צידי ארון הקודש, באופן שפניהם מול פני המתפללים, בא לידי ביטוי בדרכים שונות. מי הם הזקנים? היו שאמרו שאלו מנהיגי העדה והקהילה, והיו שאמרו שאלו הגדולים בתורה, והיו שנהגו שאלו הזקנים בגילם. כאשר קיר-ציון בבית הכנסת צר, מספר המקומות לזקנים מועט, וכאשר בית הכנסת בעל מבנה רחבי, מספר המקומות לזקנים גדול. ברור שכל שמספר המקומות בקיר ציון גדול באופן יחסי למספר המתפללים, כך הכבוד למי שיושב באותה שורה פוחת באופן יחסי. בבתי-כנסת ספרדיים, בהם יושבים לאורך הקירות סביב האולם, וסביב הבימה כאשר היא נמצאת במרכז בית הכנסת, ובבתי כנסת בהם מתפללים רק זקנים או רק בני נוער - נושא זה איננו בא לידי ביטוי.

(i) חשיבותו של השליח-ציבור בזמן עריכת התפילה בציבור משפיעה גם על התכנון האדריכלי. היות ותפקידם של שליח-הציבור ובעל-הקריאה לרכז ולהוביל את תשומת לבו של ציבור המתפללים לתפילה ולקריאת התורה, לכן יש חשיבות רבה למקומם ולתנאים המשפיעים על כך שתתאפשר הקשבה מלאה ושמיעה איכותית של קולם. שליח-ציבור בעל קול ערב ויכולת אמנותית עשוי למשוך את תשומת לב המתפללים, הגברים והנשים יתר על המידה, ועלול להביא לגבהות הלב ולכן, כך נדמה לי, נקבע מקומו של החזן, בכמה מקומות, כנמוך בכמה מדרגות ממפלס רצפת בית הכנסת, כדי שיתקיים "ממעמקים קראתיך ה'..." וכדי שהחזן ידע ויפנים שתפקידו להיות שליחו של הציבור ולא אומן המופיע בפני ציבור. פתרון זה, של הנמכת מקומו של השליח-ציבור החזן איננו פתרון רצוי מבחינה אקוסטית, וכאשר אין לו כח ועוצמה קולית – הוא פוגע ביכולתו של הש"ץ (ובעל קורא) למלא תפקידו.

בבתי כנסת קטנים ובינוניים, בהם מספר המתפללים אינו עולה על כמה מאות, ואולם התפילה בנוי בצורה מרוכזת, (רבועה), עמידתו של שליח הציבור סמוך לארון הקודש איננו גורם בדרך כלל לקשיים מבחינה אקוסטית. אולם גם במקרה זה, חומרי הבנין של ארון הקודש וקיר-ציון, (ובמיוחד של השכבה החיצונית-הציפוי שלהם) יכולים לגרום קשיים מבחינה אקוסטית כאשר הם עשויים מחומרים חלקים ומלוטשים ו/או עם הרבה זכוכית ומתכת, חומרים הגורמים לשבירת גלי הקול ולניפוצם.

לעומת זאת, באולמות תפילה מאורכים וגדולים, בהם מגיע מספר המתפללים לאלף ויותר, וציבור נשים בעזרות, גם תפילתו של שליח ציבור וחזן בעל קול חזק ביותר לא תוכל להגיע לכולם. כזכור, בבית הכנסת הגדול באלכסנדריה, בזמן קריאת התורה ובתפילה, השתמשו באמצעים חזותיים ולא אקוסטיים כדי להדריך את הציבור מתי לענות "אמן" וכד'. לכן, נראה לי שלא רצוי להקים בתי כנסת מרכזיים לאלפי מתפללים, שבהם שליח הציבור לא יכול לעצב את הקדושה הפנימית של התפילה בקולו. האמנות והיופי של הניגון בתפילת החזן, והדיוק וההטעמה המדויקת והנאה של בעל הקריאה בתורה, הפטרה ומגילות, והשמחה בעבודת ה' מתוך קול ערב, תוך שימוש בגווני קול שונים, חזקים וחלשים, בתחנונים חרישיים ובקולות צהלה אדירה קיימים רק כשאולם התפילה בנוי במידות המתאימות לכוחותיו של האדם המתפלל כשליח ציבור או חזן. אפשר למצוא דוגמאות רבות של בתי כנסת שההתייחסות לתנאי האקוסטיקה השפיעה על תכנון אולם

התפילה בכללותה ועל צורת המדרגות, העמודים והתקרות. ידועים מקרים בהם המבנה תוכנן באופן שיחזיר את הקול לכיוונים שונים באולם, ומקרים בהם תוכנן חלק המבנה שמעל בעל הקורא באופן שיגביר את קולו כמו רמקול.

(ז) היו זמנים שסידורים, מחזורים וחומשים לא היו מצויים, ורוב הציבור התפלל בעל-פה והסתמך במידה רבה על שליח הציבור – בתפילות, ועל בעל הקורא - בקריאת התורה, ההפטרה והמגילות. הציבור היה חייב להקשיב לשליח צבור כדי להתאים את השתתפותו בתפילה. השתתפות הציבור בתפילה באופן מוסיקלי היתה גדולה יותר משהינה היום, כאשר רק עונים "אמן" וכד'. גם כיום ניתן למצוא מקומות תפילה בהם לא נהוג שהמתפללים מחזיקים בידיהם ספרים (סידורים/חומשים וכד'), ולכן באותם מקומות-תפילה יש למתפללים מקומות ישיבה ואין להם צורך בספסלים עם דוכנים להחזקת הספרים. הקשר בין הריהוט בבית הכנסת ובין יכולתו של היחיד להתפלל בעל-פה קיים מזמנים קדומים, ועד היום.

היו בתי כנסת בהם שורות הספסלים היו צפופות, באופן שלא נותר מקום להשתחוות ו/או לפסוע לאחור, וזאת מסיבות כגון מספר מתפללים גדול באופן יחסי לשטח בית הכנסת. כאשר יכולתם של המתפללים להשתלב באופן פעיל בניהולה השוטף של התפילה, התעצם תפקידו של שליח הציבור המתפלל בקול רם עבור כל הציבור המצטרף לתפילה בעניית אמן, באמירה חרישית או בשירה משותפת.

היו בתי כנסת, שכל הקירות קושטו בפסוקים ובתפילות ארוכות עבור המתפללים. לכתובת תפילות על כותלי בית הכנסת מטרה כפולה. (1) לקדש ולעטר הבנין בצורה הולמת, (2) להדריך את המתפללים באמירת תפילות שאינן שגורות בפיהם. באותם מקומות שכתובים תפילות על הקיר, אין אנו מוצאים ספסלים ומקומות ישיבה לאורך הקיר עליו כתובה תפילה, כדי למנוע מהמתפלל הקורא התפילה מהקיר מלעמוד מול פני מי שיושב וגבו אל התפילה. מצב זה איננו קיים כאשר התפילה כתובה על הקיר במקום גבוה מראשי המתפללים, או על שיפועי התקרה המקומרת, באופן שהמתפללים היושבים אינם מסתירים התפילה מעיני המתפללים אל מול פני התפילה הכתובה על הקיר.

(ח) מבחינה אדריכלית, בהרבה בתי כנסת לא תוכנן מקום למקהלה מאורגנת או לקבוצת הזמרים המלווים את תפילת החזן-ש"ץ. היו בתי כנסת שמקומה של המקהלה נקבע בקומה מיוחדת בעזרה שמעל אולם הגברים, ובבית הכנסת העתיק בלבוב (משנת שכ"ב), מקומם היה ממול לקיר-ציון במערב מעל הכניסה לאולם הגברים. החסרון במיקומים אלו של המקהלה הוא הקושי לתאם בין המקהלה ובין החזן כאשר אין קשר-עין ישיר בין החזן ובין המקהלה. הפיכת קבוצת זמרים מאורגנת ומקצועית כזו לחלק ממהלך התפילה לא תמיד הוסיפה קדושה לבית הכנסת. במקרים רבים הופעת הזמרים הסיטה את תשומת לבו ואת כוונת המתפלל מארון הקודש ומהתפילה ומכיוון התפילה אל כיוון המקהלה וביצועיה המוסיקליים.

בבתי כנסת של עדות ספרד ותימן בהם קהל המתפללים שר את התפילות יחד, כגוף אחד, לא קיימת הבעיה האדריכלית של מקהלה. בקהילות חסידים בחגים ובמיוחד בשמחת תורה, השתתפות ציבור המתפללים בריקודים ובהקפות כה גדולה, עד שהבעיה הדורשת פתרון היא איך להרחיב את השטח על ידי פינוי הרהיטים מאולם התפילה או מעבר של המתפללים הרוקדים וספרי התורה לחצר פתוחה וגדולה.

בבתי הכנסת ההיסטוריים, בהם האולם המאורך מחולק לשתי סטויות, היה תכנון אדריכלי – מוסיקאלי ראוי, המתפללים ישבו שורות שורות לאורך הקירות (לפי תמונות פיתוחי נחושת וצוירים), כשפניהם כלפי הבימה במרכז, והתפילות נאמרו פסוק פסוק, אגף אחד שר חצי פסוק, והאגף האחר משלים את חציו השני של הפסוק. שליח ציבור העומד על הבמה בין המתפללים מימין ומשמאל יכול להוביל התפילה ולנצח על השירה. מה שאין כן כאשר ציבור המתפללים עומד או יושב מאחורי גבו של החזן, ללא קשר ביניהם.

(ט) מנוסח התפילות שחיברו הראשונים, הפייטנים ושליחי הציבור, ובמיוחד המקובלים בצפת מתקופת האר"י הקדוש, אפשר להבין את התפקיד של חצר בית הכנסת כחלק בלתי נפרד מאולם התפילה. "חקל תפוחין" מלבד משמעותו הקבלית רומז לאמירת תפילות מחוץ לאולם התפילה, תחת כיפת השמים, במקום שניתן לראות את שקיעת השמש ואת עליית הירח, התחלת זמן תפילת מעריב, ואת צאת הכוכבים, תופעות המצויות ב"חצרות ה" בארץ הצבי, ברוב ימות השנה. יתכן שהפניה כלפי חוץ, בבית האחרון של "לכה דודי" בסיום קבלת שבת בחצר בית הכנסת, היא ההכנה לקראת הפניה לכיוון ארון הקודש וקיר-ציון והכניסה לאולם התפילה לתפילת ערבית. גם בארצות השלג באירופה, הבחינו בין חלק התפילה שנאמר על הבימה (קבלת שבת) ובין תפילת מעריב שנאמרה לפני התיבה. חצר בית כנסת שאינה מכוסה בקורת גג, אינה מתאימה לתפילה בימות הגשמים, אך ימים אלה בארץ ישראל מעטים יחסית, ובדרך כלל לא בתקופות החגים.

(י) צפיפות הבתים בערים בימי הביניים בכלל, וברובעי היהודים פרט, אילצו את ציבור המתפללים, בהנהגת הרבנים וראשי הקהילות לכלול במבנה בית הכנסת גם שימושים שאינם קשורים ישירות לתפילה, אך קשורים לצרכי הציבור ואינם בניגוד לקדושת המקום. בחדרים צדדיים, ובאגפים נוספים, באולמות מתחת לאולם התפילה ובחלל הגג, השתמשו למטרות כגון: בית מדרש, מקוה טהרה, מאפיה, אכסניה להכנסת אורחים – עוברי דרך, וכד'.

צירוף השימושים השונים תחת קורת גג אחת, שהותר אך ורק בגלל הנסיבות והאילוצים של חיי גלות ומשטר של גיטו, הותנה בהשגחה קפדנית שתמנע חיבורים שאינם הולמים במדינת ישראל המתחדשת, כאשר לא קיימים אילוצים כאלה – יש לראות כפסול ובלתי הולם כל הוספה של אלמנטים בעלי צביון חילוני לבנין בית כנסת, כגון: מסחר, מלאכה ושעשועים.

יש לבנות את בית כנסת מיסודו כבית כנסת טיפוסי המיועד למטרות שבקדושה בלבד. כשם שהארכיטקטורה מגדירים מבנה כ"בית כנסת" על סמך קירות היסוד, כך על הציבור מוטל לבנות בתי כנסת חדשים שיהיו ניכרים בייחודם משלבי היסוד, באופן שחדרים ואולמות המיועדים לצרכי תרבות, חינוך, חברה, ביטחון או פיקוח נפש, יהיו נפרדים ונבדלים מבית הכנסת עצמו. העלאת צינורות ביוב ואוורור מחדרי שירותים המצויים במרתף מתחת אולם בית הכנסת דרך קירות בית הכנסת ומעליו היא פוגעת ומבזה את בית הכנסת, ומעלה שאלות אם ומתי ניתן להתפלל תחתם או כנגדם. ראוי למנוע תיכנון בתי כנסת בחזית בית הכנסת, ומשני צידי השער הראשי, גם אם אין חקיקה האוסרת זאת.

ג. והרי התנאים לתכנון בתי כנסת, מתוך האמור בסעיף ה':

1. בתכנון בית כנסת במדינת ישראל חייבת להיות התאמה מלאה בין התכנון החיצוני של הבנין

- ובין התכנון הפנימי שלו. הצנעה והסוואה של הבנין כלפי חוץ מביאה בהכרח להסוואתו והצנעתו כלפי פנים.
2. דמותו של פנים האולם נקבעת על פי המידות לאיתורם ובנייתם של שלושת האלמנטים הראשיים שהם: השער, ארון הקודש והבימה, ולא על פי מספר שורות הספסלים. לכן:
- יש צורך לקבוע לשער מידות גובה ורוחב גדולות יותר מאשר ליתר דלתות הכניסה לבנין.
 - יש להעמיד את ארון הקודש בקיר-ציון שיראה בכל קומתו או קומותיו לכל מי שנכנס לאולם התפילה.
 - יש להעמיד את הבימה ממול ארון הקודש, באופן שבעל הקורא יישמע, וציבור המקשיבים לקריאתו יפנו את פניהם לקראתו, ללא פגיעה כלפי ארון הקודש.
3. על ציבור המתפללים להשתתף בתפילה מתוך אפשרות לפסיעה לאחור ולהשתחוות, ולמתן כבוד לספרי התורה בזמן הוצאתם והכנסתם ובזמן ההקפות. מקומות הישיבה של הציבור צריכים להיות מתוכננים באופן שהחזן יוכל לנצח על השירה של הציבור.
4. מקומות הישיבה לזקנים ולנכבדים, לכהנים ולילדים בגיל בית הספר, אינם צריכים להיקבע על פי השיטה של שורות ראשונות ואחרונות, אלא על פי השיטה של: "קדמה – ימה – נגבה – וצפונה" כעין מחנה בני ישראל סביב אוהל מועד.
5. גודלו של אולם הגברים יוגבל בהתאם לתנאי המקום. תנאי המקום כוללים:
- א) מספר הבתים של הרובע או האיזור.
 - ב) מרכזיות המקום מבחינה היסטורית-גיאוגרפית, וכוח המשיכה לתיירים, עולי רגל.
 - ג) חשיבות המקום מבחינה גיאוגרפית-מדינית, להיאחזות והתנחלות יהודית על ידי בית כנסת (כמקום קדוש). הטיפוס של בית הכנסת צריך להיות מוגדר כמקום קדוש על פי יסודותיו: קיר-ציון, ארון הקודש, שער וחצר. (ראה מאמר "תכנון ובינוי בתי כנסת במדינת ישראל" מ.בן אורי, עתון האינג'נירים והארכיטקטים בישראל, א'אייר תשי"ג).
6. יש לתכנן את חצר בית הכנסת כאלמנט אדריכלי קבוע, תוך התאמה לזמני התפילה בעונות הקיץ והחורף והאפשרות לתפילה תחת כיפת השמים, ובעמידה. כשם שבתקופות קדומות היה בית כנסת לחורף ובית כנסת לקיץ, כך הבנין המקורה והחצר הבלתי-מקורה יהיו שני תחומים לעריכת התפילות. בניה בשיטה זו תאפשר מרחב לתהלוכות כדוגמת ההקפות בחג הסוכות ובשמחת תורה, ובחג העצמאות.
7. תכנון בית הכנסת במדינת ישראל מחייב את האדריכל לחדש הן בצורות האלמנטים האדריכליים והן בצורות האמנותיות, בהשוואה לצורות קישוט ונוי שהיו פרי תלישות מאמנות חיקוי, ושאיפות אמנותיות-אסטטיות שאין להן מקור עצמי בישראל. החידושים מתחייבים מהשינויים המהותיים לגבי בתי הכנסת המסורתיים בעקבות שלושה גורמים מרכזיים והם:
- א) השואה הגדולה והנוראה שבה נחרבו קהילות יהודי אירופה ונשרפו בתי כנסת רבים.
 - ב) העצמאות הממלכתית עם קום המדינה, סמליה הריבוניים, תפקידיה הארציים ומשימותיה ההיסטוריות.
 - ב) אתחלתא דגאולה וגעגועי הדור, התקבצות שבטי ישראל מכל קצוות תבל לתפילה לקראת הגאולה השלימה ובנין בית הבחירה.
8. בית הכנסת במדינת ישראל איננו המשך סטטי של בית הכנסת בעבר הממלא תפקידים ציבוריים-חברתיים-פוליטיים, ואינו זהה לבית מדרש כמכללה לחינוך תורני. בית הכנסת שייך לקבוצת בנייני דת אחרים במדינה. תפקידו ויעודו אך ורק לפולחן הדתי, לתפילות היחיד והציבור, וגם לחגיגות יחיד במעגל המשפחתי, כגון ברית מילה, חתונה, הספדים ואזכרות

לאנשי ציבור וכד', ויש להתאימו למטרות אלו. יש אפשרות להבדיל במסגרת התחיקה המשפטית בין "בתי כנסת פרטיים" ובין "מקומות תפילה" קבועים וארעיים. בהתאם לאבחנה זו, "בתי כנסת" שהקמתם ואחזקתם, סדריהם ותקנותיהם מאושרים על ידי הממשלה – יהיו פתוחים לקהל הרחב. בדומה לבתי ספר ממלכתיים יקבע מעמד של בתי כנסת ממלכתיים – שהיא יצירה מיוחדת של מדינת ישראל.

שמונת הסעיפים שהגדרתי לעיל, המתייחסים לסעיפים א-ה בסימן ק"ן בשולחן ערוך, אינם מסכמים את כל התנאים לתכנון בתי כנסת במדינת ישראל בימינו. עלינו לכלול במסגרת בית הכנסת ותכנונו גם מסורות שמורות הקדושות לרבים, שלהם זיקה רגשית איניטימית לצורות הדברים, לסגנון בציור ובתשמישי קדושה שעברו אליהם כמורשת אבות. במסגרת זו כלולים ניגונים ופיוטים, נוסחאות של אמירת קידוש והבדלה ושל זמירות שבת – שאינם ניתנים לעקירה. שבטי ישראל שהביאו איתם מארצות מוצאם כלים, שליוו אותם במשך דורות, ואשר אותם הצילו תוך יסורים וסכנת נפשות, אינם מחזיקים ושומרים על כלים אלה בגלל צורתם האסטטית, כפי שרואים אותם מומחים לאמנות ולחפצים בעלי ערך מוזיאלי. כלים אלה נשמרים בקדושה משני נימוקים:

(א) היותם כלי קודש ששימשו ככאלה בבית ובבית הכנסת,
 (ב) היותם כלים שנתקדשו על ידי מסירות נפש של ניצולים ממוות על ידי קלגסי השמד והחורבן. לכן, הדברים אינם מתייחסים למסורות ולכלים קיימים ונשמרים, אלא לכלים וסדרים שעלינו ליצור ככלים נוספים וחדשים, שחסרונם מורגש במיוחד לאחר החורבן הגדול. ההמשכיות ביצירה נובעת מעיון ולימוד המסורות והכלים הישנים, וקירבה רגשית ליוצרים ולבונים של אותם כלים. כלי קודש חדשים אינם נוצרים מחומרי גלם חדשים, כגון פלסטיק וניילון, אלא מהיניקה מיסודות המלאכה המסורתית בחומרים מסורתיים, ומרוח פרקי התורה הרבים העוסקים במשכן וכליו. יש צורך בהרבה מקומות תפילה במדינה. לקראת הימים הנוראים תמיד מגיעים רבים המבקשים מקום ישיבה בבית הכנסת. טרם בנינו והקמנו את מקומות התפילה שיחליפו את המקומות בכל בתי הכנסת שנחרבו באירופה, ונעזבו וחרבו בקהילות ישראל באיזורי הים התיכון והאוקיינוס ההודי. פיצויים כספיים שיתקבלו אינם יכולים לפצות על מה שקורה בפרק הזמן שעד בנייתם מחדש של בתי כנסת בכספי הפיצויים, שכן בינתיים הולך וגדל דור המתחנך על "העדר אהלי יעקב". ההצעות המוצעות נוגעות לפתרון כללי מבחינה כמותית, כלומר: מספר גדול של בתי כנסת קטנים בערים ובכפרים, ומספר קטן של בתי כנסת לדוגמה באיזורי ההתישבות בכפרים או בקבוצים הדתיים. רק מתוך תכנון לכמה שנים אפשר להסדיר את הבעיה באופן קונסטרוקטיבי ולא אדמיניסטרטיבי.

בתי כנסת גדולים, לאלפי מתפללים, שכוונת הקמתם היא רפרזנטטיבית בלבד, דהיינו להפגין את מספר המתפללים בימי חגים ובהזדמנויות של טכסים דתיים אחדים במשך השנה, כרוכים בבעיה אדריכלית של עיצוב צורתם המקורית – בעיה הרחוקה עדיין מפתרון, ובבעיה כלכלית ארגונית קשה.

רכישת קרקע במרכזי הערים הגדולות, התאמה לתנאי התחבורה, ושכנות הולמת לבנינים אחרים הם שלושה גורמים חשובים שכמעט מכשילים כל פתרון, שחייב כתנאי מוקדם לאתר את מקומו של בית הכנסת כבנין ציבורי קדוש בסביבה חילונית. בית הכנסת הגדול ברחוב הרצל בחיפה הוא דוגמה של תכנון ומימון מוטעים. על אף הסכומים המוקצבים להשלמתו, בסופו של דבר - הוא לא יגיע למטרתו, מכיוון שחלק זה של העיר הפך מבחינה אורבאנית מאיזור מגורים לאיזור של

משרדים ועסקים. עסקנים מוכשרים שאינם בקיאים בענייני בנין ערים (אורבאניסטיקה) נכשלים במקרים כאלה.

יותר מתקבל על הדעת, לתכנן בהתאמה לתכנון הגנים הציבוריים הגדולים במרכזי השיכונים ורובעי המגורים מקומות בהם תיתאפשר בזמנים קבועים בשנה תפילה בציבור לאלפי מתפללים. ביצוע הצעה זו, שהיא בודאי מקורית מבחינת תכנון-ערים-יהודי, היא כרוך בעלויות נמוכות לאין שיעור מעלות הקמת בתי כנסת מרכזיים, שכן הוא כרוך רק בריהוט וציוד חצר וגינה עם הכלים של ארון קודש ובימה, ואהלים מודרניים למגן בפני קרני השמש. בבנין קטן מאד, שיהיה בנוי כבנין קבע ניתן לשמור את קיר-ציון עם ארון הקודש משנה לשנה.

בתי כנסת מיוחדים כפי שדרושים למדינה, בהיותה יוזמת שירותים ממלכתיים, טרם מצאו את צורתם המקורית. שדות תעופה, נמלים, בתי חולים ובתי משפט, בנינים ממשלתיים ומשרדים ממשלתיים, בית הנשיא ובנין הכנסת טרם קיבלו את "בית הכנסת" כמוטיב אדריכלי חדש לעיצובו. לא יתכן שכתרי תורה מעל ארון הקודש וצורת האריה כסמל של יהודה, ימשיכו את חייהם בעיצוב מתקופות בעבר, בהם כל כתר מלכות, כל אריה וכל נשר, במעשה ריקמה או במעשה צורף בכסף ובזהב היו חיקויים לסמלי המדינה ושליטיה. האם עלינו להיזר מכל נסיון של יצירה עצמאית ומקורית? בית הכנסת הוא המקום הנותן לאמן היהודי, ובמיוחד במדינת ישראל, הזדמנות מיוחדת שתגרום לכך שיבואו מארצות רחוקות לקבל השראה מיצירה מקורית בבית הכנסת במדינת ישראל.

בתי כנסת לעשרות אלפי מתפללים אינם אפשריים. אמנם יש מקומות תפילה כאלו לדתות זרות, וניתן לערוך טכסים עם פולחן דתי לעשרות אלפים בשדה או ליד הנהר וניתן אפילו לקבץ מליון מתפללים בכיכר גדולה, עם מגבירי קול חשמליים ותאורה חשמלית להארת המאורע. אבל עלינו להבין את ההבדל בין תפילה ובין תצוגה ושעשועים שהם זרים ליסודות התפילה היהודית, ואשר אותם ניתן להעביר באמצעים הטכניים המודרניים של טלביזיה וקולנוע וכדומה עד לפינה הנידחת ביותר במדינה. אצלנו, הלוח היהודי קובע זמנים ועתים לשבת ולמועד, שבהם לא ניתן להשתמש באמצעים הטכנולוגיים הללו. האדריכל בתכנונו אינו צריך לאבד את הזיקה הבריאה לאמנותו, וכאשר הוא נאמן ליעודו של בית כנסת בתור מקום קדוש לחוייה הדתית היהודית, אין הוא משתעבד לשיטות מכאניות-הנדסיות. התפילה בציבור, לפי ההגדרה ההלכתית היהודית, מתחילה ממספר מינימלי של עשרה מתפללים - מנין, אך לא ניתן להגדיל את מספר המתפללים ללא גבול. רק גישה של אדם הצמוד לתורות העולם הטכני-מכאני יכולה לדמות את בית המקדש - בית הבחירה כמקום ישיבה אמפיתיאטראלי, ולא כמקום עליות לרגל ברוח תפילותינו במשך דורי דורות.

אם נבין היטב את משמעות הבעיה של המבנה האדריכלי והתכנון של בתי כנסת במדינת ישראל, נגיע למסקנות שעלינו לפעול לפי צורכי הדור, התקופה ההיסטורית והעצמאות המדינית. פעולות ללא יסוד ארגוני ממלכתי אין להן כל הצדקה וחשיבות. היסוד הארגוני מחייב סמכות לתכנון בתי כנסת במדינה, אשר תטפח את בנין בתי כנסת כיצירה מקורית, ותפקח על יעילות השימוש במשאבים הכספיים המושקעים למטרה זו.

ביצוע השינויים בהקדם, מתוך שיתופם של גורמים ציבוריים המבינים שאין מדובר בבעיה דתית שיגריתית, ימנע את הצלחתם של כוחות אנטי-ישראליים (ולאו דוקא אנטי-דתיים) בתחומי המדינה בענייני הקמת בתי כנסת.

ב. תכנון כלי השרד לבית הכנסת

א. מספר כלי הקודש הראשיים לצורכי תפילה בציבור, עולה על מספר בתי הכנסת, אפילו אם נכלול במספר בתי הכנסת את מקומות התפילה הקטנים ביותר. ארון-קודש, עמוד-תפילה או שולחן לקריאה - נשמרים גם במוסדות ובבתים פרטיים רבים, בכלי תחבורה ימיים ויבשתיים ואולי כבר גם באויר.

כתוצאה משתי מלחמות עולם, מספר כלי השרד של מקדשי-מעט ירד מאד, ובאיזורים מסוימים הם נעלמו לגמרי. כמות כלי השרד ששרדה והגיעה לישראל יכולה לספק רק חלק קטן מצרכי הציבור במדינה, לפיכך עלינו לבדוק כיצד לבנות וליצור מחדש את כלי השרד הנדרשים – החסרים. כלי השרד בכמותם ובטיבם, לפי החומרים מהם נבנו ולפי הנוי והסמליות שמציינת אותם מהווים "מדד כבוד" לחיים דתיים של הציבור המתפלל, ומקוריותו.

לכלי השרד של מקדשי-מעט צורות שונות: צורתם של ארון-קודש, השולחן-הבימה, העמוד, הספסלים והכסאות כאלמנטים בסיסיים בריהוט מקום התפילה, מושפע מהבדלי מסורות של בעלי המלאכה הבונים כלים אלו, ומזמינותם ועלותם של חומרי הגלם כגון: עץ, אבן, מתכת או אריג. האמן בידיו מעלה את ערכם של חומרי הגלם כאשר הוא יוצר מהם כלי שרד יקר-ערך וטיפוסיים בצבעם ובקווייהם. כמעט תמיד היו בעלי מלאכה יהודים שבנו ויצרו כלי שרד למקדשי-מעט, אך לא פעם קרה שפרנסי קהילות ומנהיגי בתי כנסת נזקקו ופנו לבעלי מלאכה שאינם יהודים. כלי קודש סבלו במרוצת השנים מבלאי ונזקים וכאשר לא היו בעלי מלאכה מיומנים שיכלו לתקן ולשפץ אותם - ניזוקו, נרקבו והתפוררו.

אם נקח את כלי השרד כקנה מידה לעצמאות ולמקוריות, ונעיין בניסויים הרבים שנעשו בתקופתנו ובתקופה שלאחר השואה בארצות אירופה, נמצא הרבה דוגמאות למצב ירוד בתחומים אלה. בתי הכנסת החדשים המוקמים מחדש על ידי אדריכלים שאינם יהודים, מתכננים את פנים בית הכנסת על כל רהיטיו בחוסר רגש יהודי-היסטורי וללא זיקה ללבו של המתפלל, לתוכן התפילות ולרוח הלאומית-דתית. הסטנדרטיות בשרטוט ארון קודש, השולחן, הבימה, העמוד והסמלים המצויירים על הפרוכת ועל הקירות נראים "חסרי נשמה". הדוגמאות מארצות השואה באירופה, שכעת הן מועטות, (שטוטגרט, ברלין, המבורג) הן סימנים בולטים לירידה בכבוד המקום מבחינתנו. הדמיון הגדול בין כלי שרד אלו ל- "כלי השרד של מקדשי מעט" שנעשים בארצות הברית, (שאף הם נעשים על פי סגנון חדיש ובשימוש ברעיונות מפוקפקים ביותר), אינו מוסיף כבוד לערכים קדושים. גם אדריכלים יהודים (כגון פרסיבל גוודמאן) המשתמשים בצורות של עבודה זרה אקוסטית ממקורות פרי-היסטוריים לביום "הצגות דתיות", - מהווים דוגמא לחוסר עמוק בתחום החיים והרגש הדתי-לאומי.

מבחינת "מדד הכבוד" לעצמאות ומקוריות ניתן להצדיק את אותה צניעות הקיימת ברוב בתי התפילה ובתי הכנסת הארעיים במדינת ישראל ובמקומות הכשרה של צעירים דתיים חלוציים, שמתפללים בכנות "חדש ימינו כקדם". מבחינה היסטורית, היו לנו תקופות של "התנזרות" מכל קישוט ונוי, מכל סמל וציור בכלי השרד של מקדשי המעט. בעקבות תקופות "התנזרות" באו זמנים של פיתוח והתעלות לליכוד כל הכוחות בשירה ובאמנות, ליצירת כלי שרד יפים ומפוארים למקדשי-מעט ולתשמישי קדושה בבית ובחוג המשפחה. התבוננות באוספים של מוזיאונים יהודים היסטוריים, בכלי כסף וזהב, מעשה רקמה או אריגה, קישוטים לארון קודש ולשולחן הקריאה, לחופת חתנים, ולסדר פסח, במיוחד אצל הגברים והעשירים מוכיחה כי האמנים היהודיים ידעו

לתת ביטוי לגעגועים של ציבור החולמים המבקשים גאולה שלימה. בכלים אלו באה לידי ביטוי הממלכתיות היהודית כדבר לגיטימי ומקורי, ברוח התורה וההיסטוריה היהודית. המוטיב האדריכלי אמנותי "הכתר" הופיע בכלי השרד של מקדשי-מעט בכל שבטי ישראל, כביטוי לשאיפות הגנוזות בלב האמן היהודי. בימינו, כתוצאה מהשפעת החינוך והתרבות של הגויים, וחיי תלישות בארצות רבות במזרח ובמערב אנו רואים שמוטיב ה"כתר" מוצנע, ובמקומו מתרבה השימוש בסמלים אחרים כגון: שני לוחות הברית, מגן דויד או סתם פסוק של שורה אחת או שניים. מכיוון שבסמלים שבראש כלי הקודש מתגלה היחס של הציבור לערכים קדושים ולתוכן המעשי המחייב, על כן עלינו להסיק את המסקנות הנכונות בענין התכנון של אותם הכלים שבצורתם הם מזדהים עם סמלים ראשוניים.

מדינת ישראל עצמה מסמלת שינוי כביר כלפי אותם מדינות ומשטרים שבעבר עשו עצמם אפוטרופסים של מקדשי-מעט במדינות שונות. המפנה הוא כה חשוב, ומצדיק לדעתי חידוש הסמלים המצויים מעל ארון הקודש, גם בבתי כנסת שתוכננו לפני הקמת המדינה, והוספת המנורה – סמל המדינה.

אם מתוך חידוש זה של מעשה המנורה מעל ארון הקודש נשיג מעין אחדות של כל בתי התפילה, (ואפשר לאחד את צורת המנורה עם האלמנט המסורתי של "נר-תמיד") – נתקרב ליסוד משותף בתכנון כל כלי השרד של מקדשי המעט. הדבר יהיה לא רק צעד לקראת ליכוד הכוחות היוצרים והבונים במקומות תפילה של כל שבטי ישראל במדינת ישראל, אלא גם אורנטציה חשובה לכל בתי הכנסת ומקומות התפילה בחוץ לארץ, המזדהים עם המתפללים בארץ הקודש. באותה מידה שיש כוונן ותיכנון בנוסח התפילה והשירה בתפילה - כך יש תכנון גם בכלי-שרד למקדשי-מעט.

ב. בתחילת שנת תשי"ב, כשבמדינת ישראל עדיין שלט משטר של פיקוח על חומרי גלם לבניה ובמיוחד על עץ שיובא מחו"ל, המדינה תכננה הקצבת חומרי הגלם על פי יחידות סטנדרטיות לשירותים ציבוריים כגון בתי חולים ובתי ספר, וגם ליחידות שכונו "לכל" - לגורמים שלא הוגדרו בצורה פרטנית מיוחדת. הוחלט שיש לעבד תכנית ריהוט מקומות תפילה על פי יחידות סטנדרטיות מותאמות למטרה ספציפית זו. משרד הדתות (המחלקה להווי דתי, היעוץ האדריכלי, המדור לבתי כנסת והמדור למבנים דתיים) ומשרד המסחר והתעשייה-המדור לריהוט, החליטו להכין תכנית של "ריהוט בית כנסת עבור מאה מתפללים" כיחידה סטנדרטית - מודולרית, ולפיה תערך תכנית לריהוט 1000 מקומות תפילה לכ- מאה אלף מתפללים במדינה. כאשר לפי התכנית הביצוע יעשה בשלבים במשך ארבע שנים.

בתכנית לדוגמה שהוכנה נכללו הכלים הבאים:

- (א) ארון קודש (ב) שולחן לקריאת התורה (ג) עמוד לשליח ציבור (ד) עליה-מדרגה
 (ה) ספסל בלי משענת ל-4 מקומות (ו) ספסל לגלילת ספר תורה (ז) דוכן ל-4 מקומות (ח)
 דוכן בודד (ט) ספסל עם משענת ל-4 מקומות (י) ספסל עם דוכן ל-4 מקומות.
 ל- (ט) ספסל עם משענת ל-4 מקומות תוכננה מסגרת מאחור אשר עם וילון שימתח עליה ישמשו גם כמחיצה מפרידה בין אולם הגברים לעזרת הנשים. מאה המקומות למתפללים לא היו זהים בהתחשב בסידורים שונים הנוהגים בעדות שונות ממזרח וממערב, והמיפרט היה כדלקמן:
- (ה) ספסל בלי משענת ל-4 מקומות 5 יחידות 20 מקומות ישיבה
 (ט) ספסל עם משענת ל-4 מקומות - בלי מסגרת למחיצה 10 יחידות 40 מקומות ישיבה
 (ט) ספסל עם משענת ל-4 מקומות - עם מסגרת למחיצה 3 יחידות 12 מקומות ישיבה
 (י) ספסל עם דוכן ל-4 מקומות 7 יחידות 28 מקומות ישיבה .

כל הכלים של הרשימה (א) - (י) תוכננו לביצוע מעץ אורן וכמות קטנה ביותר של עץ אשור (בוק) וכמות מסוימת של עץ לבוד (דיקט) והכל בלי פוליטורה אלא בצבע לק מעל צבע יסוד צבעוני. התכנון המפורט של כל כלי איפשר לחשב את כמות העץ הנדרשת שהגיעה בסה"כ לבית כנסת של מאה מקומות תפילה לפי הפירוט דלעיל ל 3.28 מ"ק עץ לבן, ו-4.3 יחידות עץ לבוד (דיקט) סטנדרטי. החישובים נעשו בהתייחס לכמות הכללית של 100,000 מקומות תפילה במשך ארבע שנים, ובהתחשב בייעול הולך וגדל תוך התקדמות שלבי הייצור, ההובלה, האספקה וההקצבה. לבדיקת ישימותה של התכנית, ולהפקת לקחים על משך הביצוע, עלות בפועל, והתאמת המערכת לבית כנסת בפעולה, נעשה נסיון מעשי, וממנו הופקו לקחים כיצד לשפר וליישם התכנית בעתיד, ובתנאים שונים מאלו של שנת תשי"ב.

ביצוע הנסיון הראשון נעשה בנגריה ירושלמית בפיקוח מלא על כל שלבי העבודה, כולל שינויים מיזעריים ביחס לתוכניות, ולחישובי הניצולת של חומר הגולם לעומת הפסולת. אחר גמר הצביעה הועברה כל מערכת הריהוט מהנגריה לרגלי הר ציון והועלו בידיים לבית הכנסת של קבר המלך דוד. מערכת הריהוט שהוצגה כדוגמא ל"כלי השרד של מקדשי מעט" גרמה למבקרים-גבאים מבתי תפילה ממקומות שונים בארץ לפנות למשרד הדתות ולבקש הפנייה לבעלי המלאכה על מנת להזמין ציוד מלא חדש לבית כנסת או פריטים בודדים כגון ארון קודש או שולחן לקריאת התורה. הדגמה זו של המערכת היתה יעילה להדרכת המעוניינים לבנות כלי-שרד למקדש-מעט, ולתכנן הביצוע של רכישת הכלים בשלבים ומתוך השלמה מתואמת בטעם והגיון.

בנוסף לגורמים המעשיים והתכליתיים בפעולות המתכננים, יש לציין את הגורם הרוחני-הנפשי אשר בלעדיו כל התוכניות יורדות לרמה של יצור מכאני-סטנדרטי-טכני. דוגמאות לכך הן החיפוש אחרי ביטוי מקורי בכתובות והסימנים על גבי פריטי הריהוט של המערכת, כולל השם של המערכת "כלי-שרד של מקדשי-מעט", ומספר הפריטים במערכת - עשרה, מספר הקשור בתיפקודו של בית הכנסת במנין מתפללים וכדומה. הועלתה הצעה, שעוררה שאלות טכניות שונות, לייצר מערכת הריהוט ללא שימוש במסמרים או חומר אחר עשוי ברזל, כזכר למצוה "לא תניף עליהם ברזל" האמורה במזבח העולה. המידות יחסי המידות של כל כלי ובין הכלים במערכת מצד אחד איפשרו התאמה לבתי כנסת גדולים ולבתי כנסת קטנים מבחינת מספר מקומות ישיבה, אך הותירו כלים כגון ארון הקודש, הבימה(העליה) והשולחן במידות יחסיות קבועות שאינן משתנות לפי גודל בית הכנסת.

מתולדות האומנות של "כלי-שרד של מקדשי-מעט" נלמדות שיטות מלאכה שונות לקישוט ולעבודות-נוי. הסמלים הצירויים מיוחסים ולקוחים מכל העולם, אבל מקורם בעולם התנ"ך, התלמוד והפרשנות העממית. בדוגמא של יחידה למאה מתפללים לא היה מקום לדלות מהעבר את כל המוטיבים שרצוי לחדשם, ומצד שני היה קשה להתרכז אפילו בארבעה הנושאים הראשיים המהווים מקורות להשראה נפשית בתקופתנו, והם:

- (א) השואה, החורבן, היסורים וההצלה של פליטי העם.
- (ב) מלכות ישראל, געגועי העם לעצמאות, למדינה ולממשלה.
- (ג) קבוצ גלויות ומיזוג השבטים ושרידי הקהילות לעם אחד.
- (ד) אתחלתא דגאולה, לקראת בנין בית הבחירה בציון.

מערכת הריהוט לבית הכנסת בהר ציון ליד קבר דוד המלך, הושלמה לקראת חג הסוכות תשי"ג - מוצאי שביעית, למעמד "זכר הקהל" על ידי עבודת עיטור של המערכת בפסוקים ומוטיבים הקשורים במעמד הקהל. מכיוון שביצוע העיטורים בחריטה ובפיתוח עץ היתה מחייבת זמן הכנה, תכנון והכשרה של בעלי המלאכה, צוירו העיטורים והפסוקים בעבודת יד של ציירים בצבעי זהב, תכלת וארגמן על רקע העץ הצבוע בצבע כהה. לקראת מעמד "זכר הקהל" נוספו למערכת הריהוט שתי כורסאות בעלות גב ומשענת עם כתר בראשה. על האחת היה כתוב מצדה הקדמי: "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו... שמה ישבו כסאות למשפט" ועל השניה: "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו... שמה ישבו כסאות לבית דוד". נוכח שתי הכורסאות עומדים דוכנים "עמודי השלום" (מספר 8) ברשימת הרהיטים, כאשר על האחד כתוב "יכין" ועל השני "בועז". לפי ההצעה היה צריך להיות כתוב על פני הלוח של דוכן אחד נוסח התפילה לשלום המדינה והעם ועל הלוח של הדוכן השני נוסח התפילה לשלום העולם.

ארון הקודש היה מקושט בפסוקים מכל צדדיו. למעלה בתוך הכתר היה כתוב: "בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק". על הקרש האופקי שעליו תלויה הפרוכת: "שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד". על שני כנפי דלת הארון, משובצות בשבע שורות המילים: "ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל". על הקיר השמאלי של הארון: "קומה ה' ויפוצו אויבך וינוסו משנאיך מפניך", ועל הקיר הימני: "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם". על הקיר האחורי בין עיטורים ציוריים המסמלים לפידים "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו".

השולחן לקריאת התורה היה בנוי באופן שניתן היה לכוון את לוח השולחן כדי שיהיה בשפוע לקריאה בנוסח אשכנז מספר תורה מונח, או במצב שטוח לקריאה בנוסח ספרד כשספר התורה עומד. על הלוח משני צדדיו צוירו הפסוקים: "זה השולחן אשר לפני ה'" מצד אחד, ו-"תערך לפני שולחן נגד צוררי" מצד שני.

הספסל לגלילת ספר התורה (מספר 9) ברשימת הריהוט) עליו יושב המגביה בזמן גלילת הס"ת, מעל מרכז המשענת צורת כתר. מתחת לכתר, על הצד הפונה לשולחן הקריאה צוירו המילים: "נכון כסאך מאז מעולם אתה" ועל הצד הפונה לכיוון הקהל: "כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות, אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגיבורים".

לפי ההצעה העיטור של "הבימה" סביב עשרת הדיברות, והעיטור לעמוד לשליח הציבור יהיה המילים "ותחזינה עינינו בשוברך לציון".

לפי ההצעה כל הספסלים עם משענות ודוכנים היו צריכים להיות מעוטרים בפסוקים המשולבים במוטיב משותף. אחד הרעיונות היה תמצית תפילת הבינו, דהיינו: (1) אבות (2) גבורות (3) קדושת השם (4) הבינו... לדעת דרכיך (5) ומול את לבבנו ליראתך (6) ותסלח לנו להיות גאולים (7) ורחקנו ממכאוב (8) ודשנו בנאות ארצך (9) ונפוצותינו מארבע תקבץ (10) והתועים על דעתך ישפטו (11) ועל הרשעים תניף ירך (12) וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתקון היכלך (13) ובצמיחת קרן לדוד עבדך (14) ובעריכת נר לבן ישי משיחך (15) טרם נקרא אתה תענה (16) עבודה (17) הודאה (18) ברכת השלום.

מהנסיין שנעשה בעיטורים המצוירים בפסוקים האלו, נוכל לציין כדבר חשוב מאד, שהכלים - הרהיטים הפשוטים מבחינת חומר הגלם מהם יוצרו, יצאו מן המראה של חולין, ונתקדשו על ידי האותיות העבריות הנאות. הדברים השפיעו על אלפי המבקרים, צעירים ומבוגרים שעלו לרגל להר ציון בחג ובמועד, והתייחסו לרהיטים אלו בכבוד, לפסוקים הכתובים כנושא לקריאה ולשילובם בריהוט כנושא להערכה והערצה.

ג. מבחינה אמנותית אדריכלית היה הנסיון של היחידה ל"מאה מתפללים" על הר ציון צעד ראשון וחשוב, ואפילו מקורי, בשטח התכנון האדריכלי האמנותי והדתי. התכנון של 100,000 מקומות תפילה בארבע שנים לא היה מכוון לפיתוח תעשיית הרהיטים, אלא לפתרון בעיית הספקת כלי קודש למספר גדול של ישובים, שיכונים ומוסדות במדינה מחד גיסא, ולפתיחת אפשרויות לגלוי ופיתוח כשרונות של אמנים ואומנים, הצמודים למסורת ישראל, מאידך גיסא. מסורת זו יונקת משני מקורות עיקריים:

האחד הקריאה והשינון בהתלהבות בלתי נפסקת של התיאורים הרחבים והיפים על כלי הקודש במשכן במדבר, ובארץ ישראל עד בניית המקדש, ובבית הראשון והשני, כפי שמופיעים בתורה ובב"ר, ובדברי חז"ל,

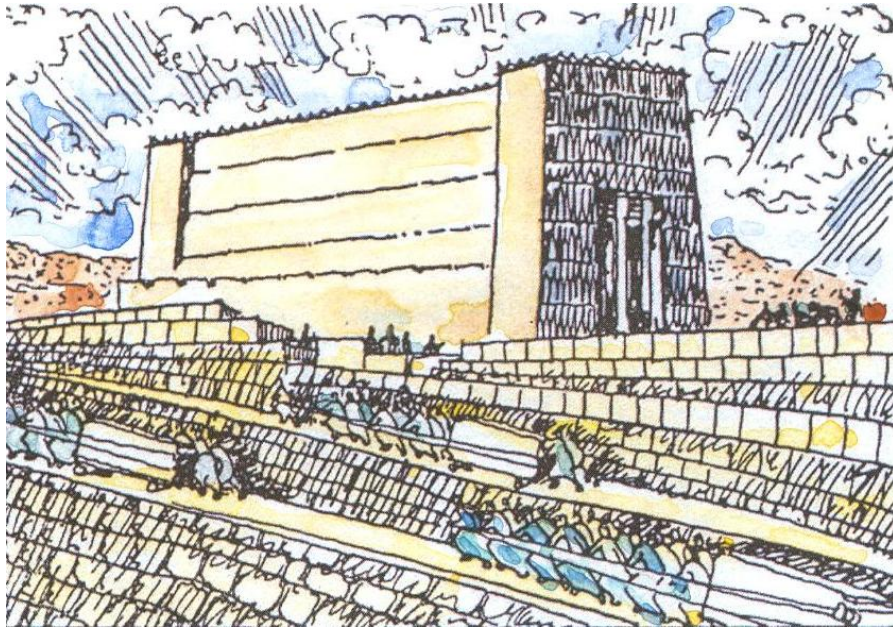
והשני - הזיקה הטבעית של ילד קטן לבית כנסת המושפעת מן הצורות האומנותיות והסמליות, הנחרתות בזכרונו, וטבועות בלבו ובמוחו, כפי שידוע מזכרונותיהם של אנשים השומרים בלבם עד היום את תמונות בית הכנסת בגולה בו התפללו כילדים. לכן עלינו לבנות ולטפח על יסודות אלו את שיטת התכנון הממלכתי.

התכנון הסטנדרטי של "יחידות מקומות תפילה" אינו אלא מסגרת טכנית-תקציבית בלבד לפיתוח היצירה של "כלי-שרד של מקדשי-מעט" בכל קצות הארץ, עם סיוע בתקציב ובהדרכה מקצועית. על משרד הדתות להקים מקומות תפילה מרוהטים למופת, כאשר מתן הסיוע בצידוד הבסיסי המוגדר ב"רשימת העשר" דלעיל, צריכה להניע את ציבור המתפללים לשאוף ולהגיע ליותר מאשר לארון קודש או שולחן לקריאת התורה בלבד, וליותר מאשר ספסלים גסים ופשוטים הדומים לריהוט סטנדרטי במקומות ציבוריים אחרים. הזיקה ל"כלי-שרד של מקדשי-מעט" מחייבת את האחראים לכלי-קודש לשמור אותם משימוש בלתי הולם ומניעת העברתם לשימוש למטרות חילוניות. המצוה של שמירת כלי-הקודש וכלי בית הכנסת שיש בהם מקדושת בית הכנסת, מחייבת לתת בריהוט "סימנים נאים" המייחדים רהיטים אלה, והרעיון של כתיבת-ציור פסוקים על הריהוט הוא היישום הפשוט והבסיסי, שאמור להביא בשלבים מתקדמים יותר לדברים משוכללים. בעקרון של ציפוי כלי קודש מעץ בפסוקים ובנטיה (הנראית כ"מוגזמת") להסתפק כמעט אך ורק במוטיב של "האות המעוטרת", ניתן לראות כדבר הקרוב לנטיית הנפשית של היהודי האמן להצמד ל"נושאים מופשטים". מי שיראה בכך קירבה לאמנות בארצות האיסלם, אמנות הערביסקות והאורנמנטיקה הדיקורטיבית, אכן מזהה קירבה בין שבטי ישראל ובין תושבי המרחב הגיאוגרפי-אקלימי שבו מצויה מדינת ישראל. אין כל סיכון מכל בחינה שהיא בכך אם במקום להצמד לאמנות ותרבות אירופאית על פי אסכולות שבפריס או בלונדון, נעודד את החן והטעם באורנמנטיקה מתוך שימוש צבעוני - קוקוי של ה"אות העברית". למדנו להכיר בבתי כנסת מעץ את כוחם ורצונם של אמנים וציירים יהודים לצייר ולעטר ולא להשאיר פינה ריקה בתקרה או בקירות, ואנו מסוגלים ומוכשרים לחדש סגנון זה ללא קשיים, ואין אנו זקוקים ללכת בעקבות הקישוטים הציוריים של התקופה ההלינסטית-רומאית בציור גיבורי האומה על כותלי בית הכנסת. כשיתגלו הכשרונות של בעלי המלאכה, בעיטורם של "כלי-שרד של מקדשי-מעט" ונגיע לדוגמאות ונוסחאות רבות, בהתאם למזג הנפשי, הנטייה הטבעית והחשיבה לפי מסורת הבית והמשפחה של האמן הצייר, נדע להעמיד לפנינו גם תפקידים אמנותיים קשים ומורכבים יותר. ביסודו – התכנון הממלכתי שואף לפתח, מבחינה גיאוגרפית, בכל אתר ואתר, בכל כפר ובכל ישוב, ציבור יהודים המתקשרים למקום התפילה שלהם באופן כזה, כפי שהתיישבות והתנחלות שואפת לקשור את האדם לאדמתו, מתוך רצון ואהבת המקום.

בנין בית כנסת נראה לי כשלב שני לאחר בנין "כלי-שרד של מקדש-מעט", היות וקודם לבנין סופי ויפה של בית הכנסת, קיימת האפשרות של תפילה במקום תפילה ארעי, ועל ציבור המתפללים להתארגן ולהכשיר את עצמם לקראת התפקיד הגדול על ידי מעשים קטנים ומושלמים בדרכם "בנסיעה ובנדידה" עם כלי הקודש שלהם, ממקום תפילה ארעי לבית כנסת קבוע. היות ובכל מקום בו קיים מקום תפילה של ציבור מתפללים, יהיה צורך לשמור על הכלים, לתחזק ולתקן, לכן רצוי להכשיר מתוך הציבור ובעיקר מתוך ציבור הצעירים והילדים, חוג-קבוצה שתדע את מלאכת כלי-הקודש. כשם שמארגנים קורסים והכשרות קצרות מועד לכל מיני עבודות ומלאכות הדרושות למערכת החינוכית במסגרת משרד החינוך והתרבות, כך ניתן לארגן הכשרות כאלה בעזרת משרד הדתות. עידוד התחרות בין מקום למקום, הצגת תערוכות ומתן פרסים לאמנים ואומנים בעבודת "כלי-שרד של מקדש-מעט" במדינת ישראל, הם אמצעים להגברת המוטיבציה והמודעות בתחום זה, כפי שהוא קיים בתחומי אמנות אחרים, כשירה, ציור, ריקוד, הצגה וספורט. חשיבות מיוחדת נודעת לתכנון כשהוא נעשה מתוך חובבות ואהבת המלאכה ומתוך קיום מצוות. לא זו בלבד שמקומות התפילה ישגשו במראה ובנוי אלא שגם בני ישראל, בני ובנות יהיו עוסקים בכך למען קדושת המקום ולמען כבוד התורה, בכל תחומי העשיה והחומרים השונים: בעץ, במתכת, בריקמה ובתפירה, בזכוכית ובצבעים, ונגיע להיות דוגמא בעיני תיירים ועולים – עולי רגל מחוץ לארץ.

ציינתי גורם זה, של תיירים ועולי רגל, הבאים למדינת ישראל ומבקשים לראות סימנים לקדושת הארץ, ומעוניינים לרכוש חפצים ומזכרות בעלי ערך דתי ותשמישי קדושה, כדי להביאם לחו"ל כמזכרות פרטיות או לצורכי הקהילות שלהם. יש שיאמרו שהתחלת ייצור כלי-שרד של מקדש-מעט" כפתרון כלכלי תעסוקתי היא תכנית עסקית. לדעתי – השלב העסקי יכול לבוא רק בשלב מאוחר יותר לאחר שיהיו קיימים במדינה בתי כנסת מרוהטים לדוגמא, וכאשר תיירים יוכלו לראות צורות ועיצובים שונים של כלי שרד המצויים בשימוש בפועל בבתי כנסת שונים. אינו דומה שולחן או ארון קודש בשרטוט בפרוספקט, או המוצג כדוגמא בביתן בתערוכה בין כל מיני חפצים ליצוא לארון קודש אותו רואים בזמן פתיחת הארון ובזמן סגירת הארון, או לשולחן בזמן קריאה בתורה, ועלית העולה והמברך בשם ומלכות.

אם בעקבות הדוגמאות נקבל הזמנות לייצור "כלי-שרד למקדש-מעט" לקהילות שמעבר לים, ימלאו הכלים האלו שליחות היסטורית, לאומית-דתית, משמעותית שלא ידענו כמותה עד היום.

תמונה מס' 01

בנין בית המקדש בימי שלמה המלך

דוגמה לתכנון גיאוגרפי – ארכיטקטוני

תמונה מס' 02

בית הכנסת בכפר בר-עם

דוגמה לתכנון עירוני על פי שיטה רומאית

תמונה מס' 03

בית כנסת בירושלים, ברובע היהודי

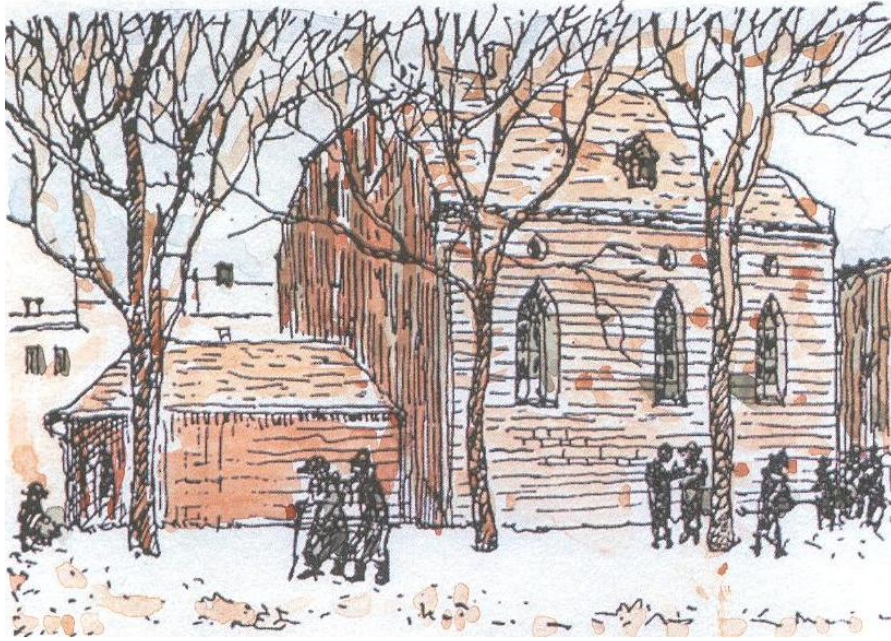
דוגמה לבנין על פי ההלכה: בית כנסת מגביהין אותו (על ידי מבנה גג של כיפה) עד שיהיה גבוה מכל בתי העיר.

תמונה מס' 04

הישיבה החקלאית בכפר הראה בעמק חפר

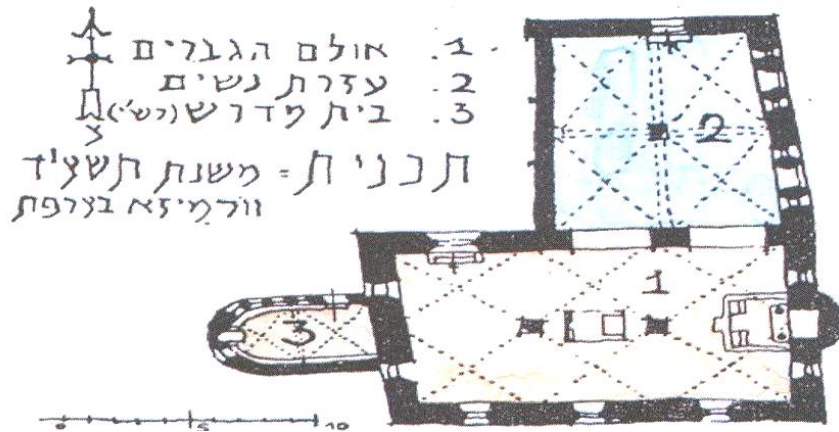
דוגמה לתכנון בית כנסת מובלט במגמה לשמש סמל הקדושה בין מגדלי מים גבוהים באזור חקלאי.

תמונה מס' 05

בית הכנסת בוורמיזה, בצרפת

דוגמה למבנה אדריכלי מותאם למקום ולמסורת הבנאים של התקופה

תמונה מס' 06

תכנית בית הכנסת בוורמיזה

דוגמה לביצוע הבניה תוך הפרעות-הפסקות כתוצאה מרדיפות כלפי היהודים:

1. אולם הגברים בשנת ד'תשצ"ד (1034). 2. עזרת נשים בשנת ד' תקע"ג (1213).

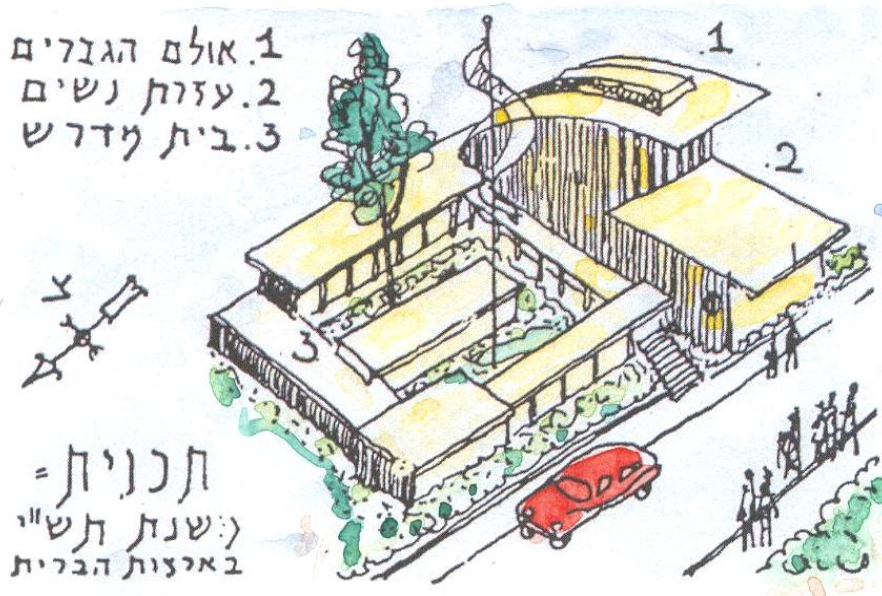
3. בית המדרש בשנת ה'שפ"ד (1624).

תמונה מס' 07

בית כנסת "בני אמונה" בארצות הברית

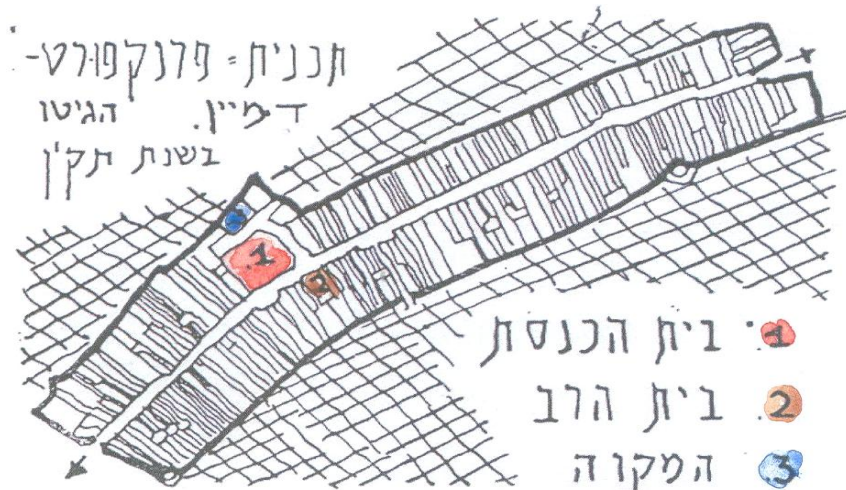
דוגמה למבנה אדריכלי בסגנון מקורי-חדיש משנת תש"ט (1949), תכנן: אריך מנדלסון.

תמונה מס' 08

תכנית בית הכנסת "בני אמונה"

דוגמה לתכנון ארכיטקטוני בשיטות בניה, חומרים וקונסטרוקציות החדשות ביותר. 600 מקומות תפילה קבועים. 1500 מקומות לימים נוראים. בבית המדרש 400 מקומות ב-8 חדרים. מחיר הבנין 630,000 דולר. מחיר מטר מרובע שטח בנוי: 200 דולר. הוקם במשך שלוש שנים.

תמונה מס' 09

תכנית הגיטו היהודי (החדש) בפרנקפורט דמיין.

דוגמה לתכנון הרובע היהודי משנת ה' תק"ן (1790).
 הרחוב הראשי הולך משער בקצה אחד של הגטו לשער בקצה השני.
 בתור מגרשים ציבוריים: (1) בית הכנסת (2) בית הרב (3) המקוה.

תמונה מס' 10

בית הכנסת בפרנקפורט דמיין, שפורק בשנת ה'תרי"ד (1854)

דוגמה למראה החזית של בנין בית הכנסת, למעשה זו חזית של בנין שהוקם על יסודות בית כנסת משנת ה'רכ"ד (1464) שנחרב על ידי דליקה גדולה ברחוב היהודי.
 קיימות שתי כניסות: א) מצד שמאל, בציור, הכניסה דרך חצר קטנה, ומדרגות, לעזרת נשים.
 ב) מצד ימין, בציור, הכניסה דרך חצר גדולה, ומדרגות אחדות לשני אולמות לגברים, אחד גדול ואחד קטן.

תמונה מס' 11

בית הכנסת בזבלודוב, פולין

דוגמה לאחד מבתי הכנסת הרבים מעץ, שנחשבים כיצירות מקוריות לארכיטקטורה יהודית. אף על פי שבניני עץ נחרבו כליל בשנות הפורעניות (בשנים ת"ח - תס"ד נהרסו כ-1800 בתי כנסת כאלה), לא נפסקה מסורת הבניה ואומנות הבנאים היהודים. גובה בנין זה הגיע לכ-30 מטר, ובפנים בקיר המזרח, היו מעמידים ארון קודש מקושט בפיתוחי עץ מפוארים בגובה של 10 מטר.

תמונה מס' 12

בית הכנסת בזולקוב, פולין

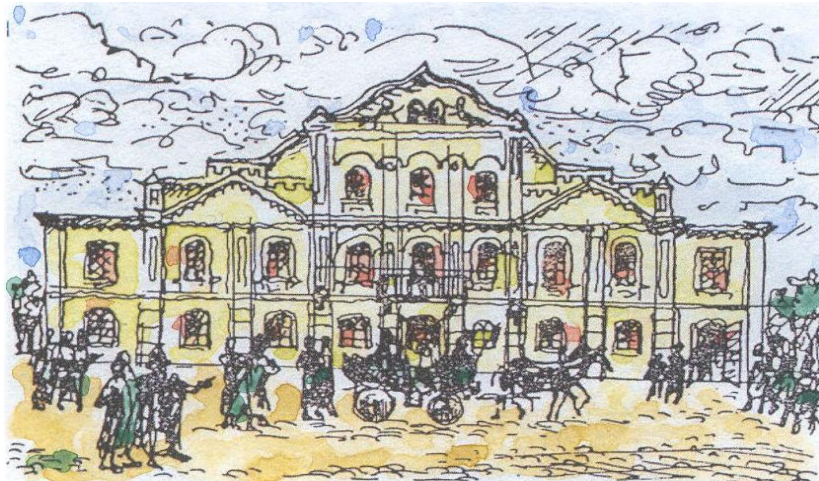
דוגמה של אחד מבתי הכנסת הרבים מאבן. הוקם בימי המלך זובייסקי, ובהסכמתו המפורשת של הארכידוכס ליפסקי בשנת ת"ס. בפנים בית הכנסת, בפינות הבימה שבמרכז האולם, עומדים 4 עמודי אבן בקוטר 1.70 מטר, ובגובה 10 מטר, עד לתיקרה. שטח האולם המרובע כ-400 מטרים מרובעים. (מקום ל-800 מתפללים, גברים ונשים)

תמונה מס' 13

בית הכנסת "על תנאי" בפראג, צ'כוסלובקיה

דוגמה לתכנון אדריכלי של בית כנסת, שהורחב בשלבים, ותוך תיקונים ושיכלולים במשך כמה מאות שנים. (ההתחלה ד'תתנ"ו, 1096) ברובע היהודי עומד על יד בנין בית הכנסת בנין ציבורי שני "בית העיריה" עם מגדל וצריח, ושעון עברי. דוגמה לפיתוח מוטיבים-אדריכליים יהודיים מתקופה מאוחרת.

תמונה מס' 14

בית הכנסת הגדול בברדיצ'ב, רוסיה

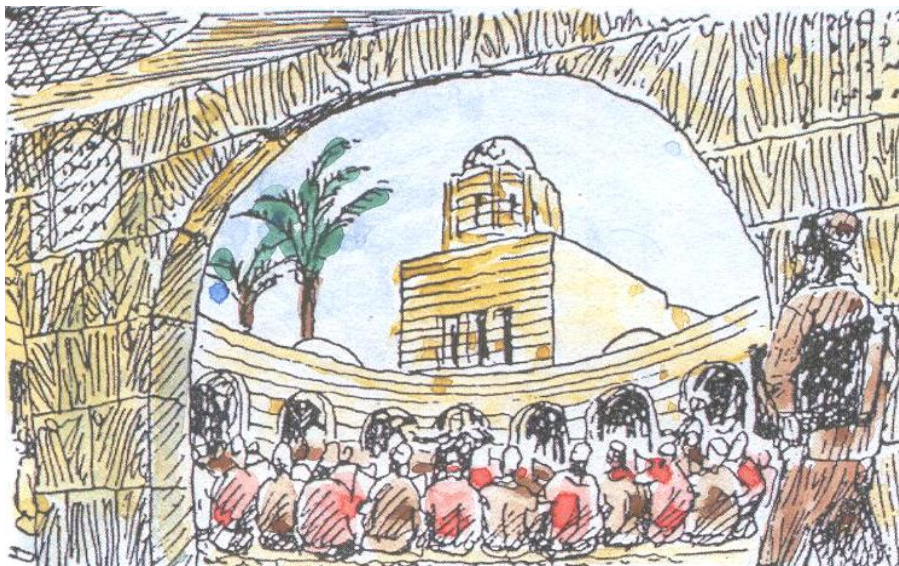
דוגמה לבנין רפרזנטטיבי ממלכתי, עם חזית רחבה, שער מרכזי עם ארבעה צירים של חלונות מימין ומשמאל - כמספר הנרות במנורת חנוכה. מעל השער הראשי המרכזי בקומה הראשונה גזוזטרה המופנית לכיכר. במשולש העליון סמל הבנין: שני לוחות הברית ושני אריות.

תמונה מס' 15

בית הכנסת בארם צובא (אליפו), סוריה

דוגמה למבנה בית כנסת בארצות המזרח, באקלים דומה לאקלים של ארץ ישראל. בחצר בית הכנסת, הבלתי מקורה, עומד בנין הבימה, כביתן מיוחד. קהל המתפללים שומעים את בעל הקריאה, כשיושבים על ספסלים סביב הבימה לאורך חזיתות פנים של בית הכנסת. ההתחשבות עם ימי הגשמים לא משפיעה על עקרונות התכנון-המזרחי המושתת על דרישות קהל המתפללים בחגים הראשיים של השנה היהודית.

תמונה מס' 16

בית הכנסת של הישיבה "כרם ביבנה", יבנה

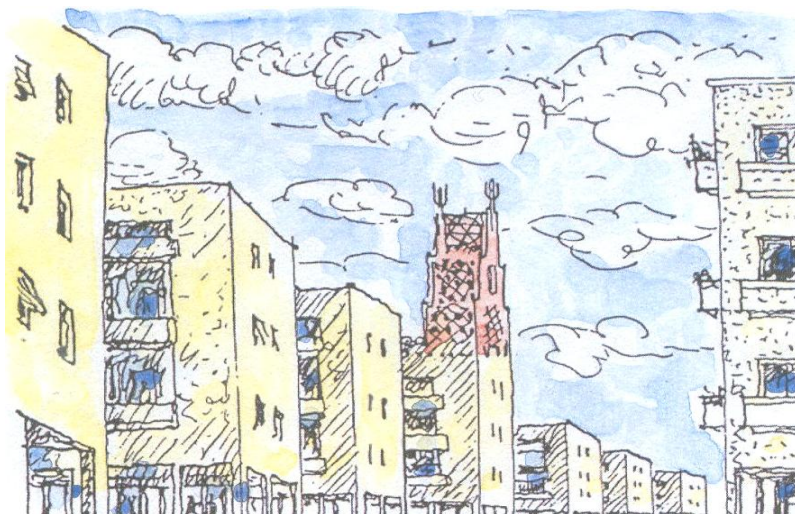
דוגמה לתכנון בית כנסת כמרכז לישוב תורני (משנת תש"ב-1942). חצר להקהל, ולריכוז תלמידים ללימוד ולתפילה תחת כיפת השמים, כבנין רפרזנטטיבי.

תמונה מס' 17

הצעת תכנון בית כנסת כקומת מגדל בבית משותף.

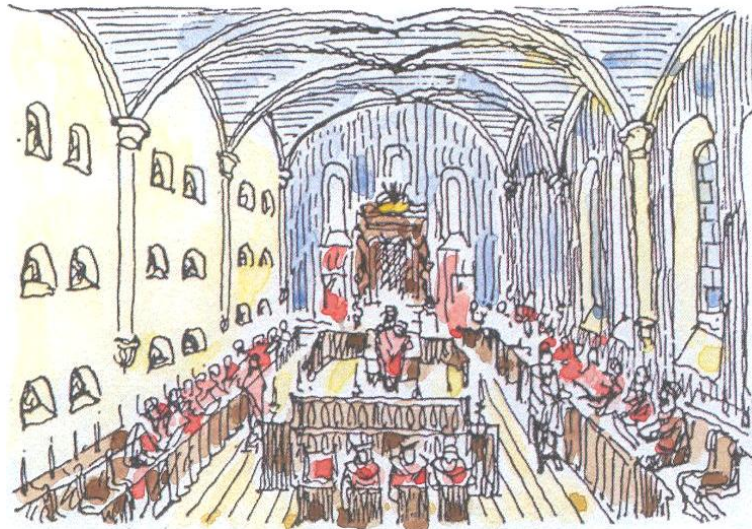
דוגמה לאיתור מקום תפילה לדיירים של בתים משותפים, בפינת הבנין, ופתרון להגבהת בית הכנסת.
(ראה ציור מס' 3)

תמונה מס' 18

הצעת תכנון בית כנסת כקומת מגדל על בנין אחד, בשורת בתים של שיכון-עממי-סטנדרטי.

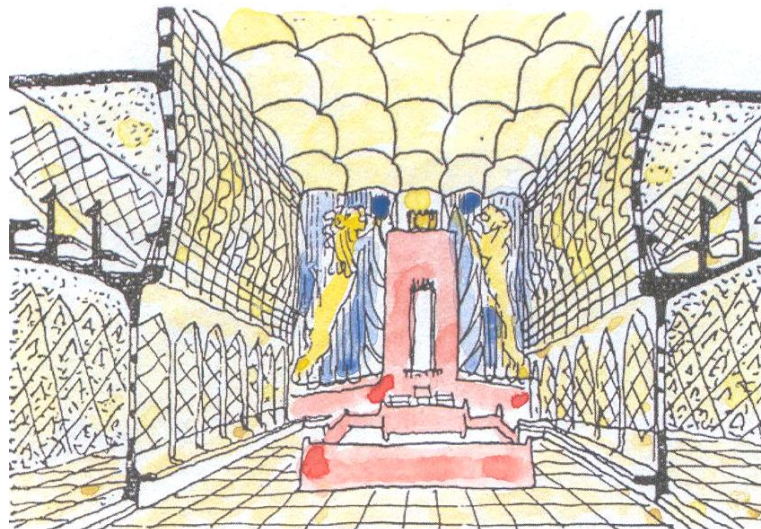
דוגמה לאיתור מקום תפילה למספר קטן של מתפללים, ועיצוב דמות לרחוב היהודי על ידי מוטיב ארכיטקטוני וסמל "המבדיל" (ראה ציור 13)

תמונה מס' 19

אולם הגברים של בית הכנסת בפרנקפורט דמיין.

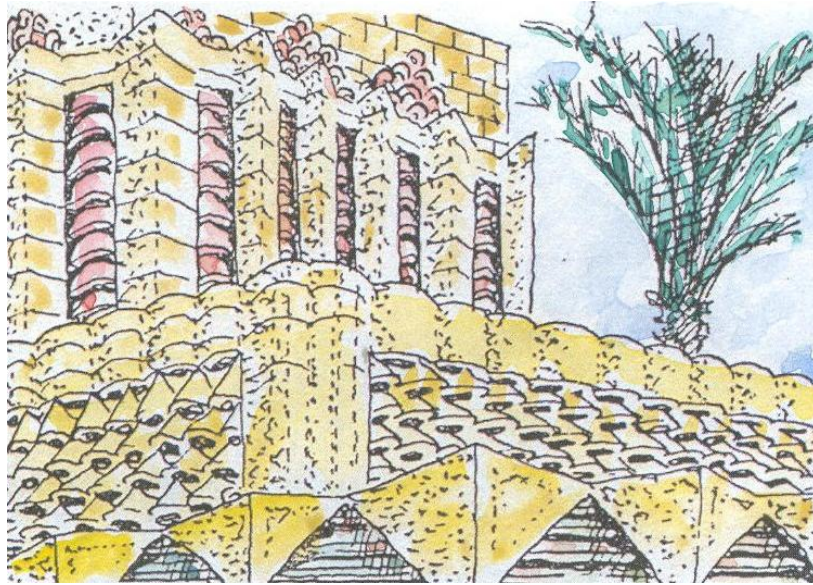
דוגמה למבנה הקיר המפריד בין הגברים לנשים: בחלק השמאלי של הציור נראים חלונות-פתחים בשלוש קומות, כנגד אולם הגברים הגבוה. מבחינת השמיעה, זה פתרון טוב. ראה תנאי השמיעה בתכנית בית הכנסת בוורמיזא (ציור מס' 6)

תמונה מס' 20

הצעת תכנון בית כנסת תוך שימוש קירות עם "חלונות שקופים אטומים" כקיר-מפריד בין אולם הגברים לעזרת נשים.

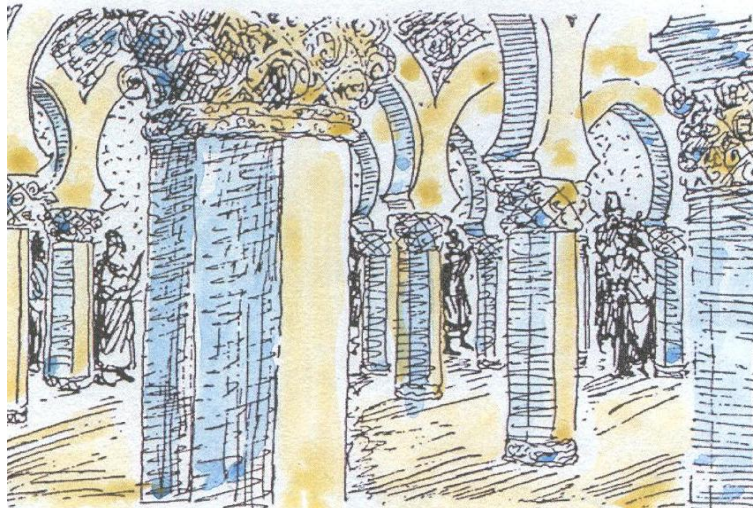
- (א) עזרת הנשים לא בנויה מעל אולם הגברים. (ב) הגברים אינם יכולים להביט דרך החלונות למעלה אל הנשים. (ג) תנאי השמיעה באולם ובעזרת הנשים טובים בגלל שהקירות עם פתחים.
- (ד) ההפרדה בין חלונות לאור ולאוויר יוצרים תנאים של שקט ושלווה למתפללים.

תמונה מס' 21

תכנון בית כנסת עם "חלונות שקופים אטומים"

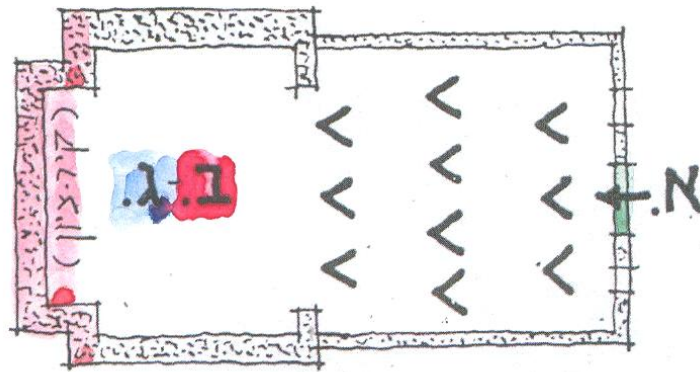
במבנה האדריכלי קיימים פרקים שונים, בגבהים שונים, ולפי הצורך הפונקציונלי מופיעים פתחים לתאורה ופתחים לאוורור. חלונות שקופים בשימוש זכוכית או אבני זכוכית וכד', וחלונות אטומים בשימוש מסגרות עם נקבים צינוריים, או אבנים חלולות המונעות חדירת הגשמים וקרני השמש. החלונות בלבד עלולים לתת לבנין משמעות לא-תכליתית כשיעשה במחשבת אמן.

תמונה מס' 22

בית הכנסת הספרדי בטולידו, ספרד, משנת ד'תתק"ע (1200)

מבנה פנימי של אולם הגברים, בו לא שאפו האדריכלים המתכננים להגיע לאולם "חופשי" מעמודים.

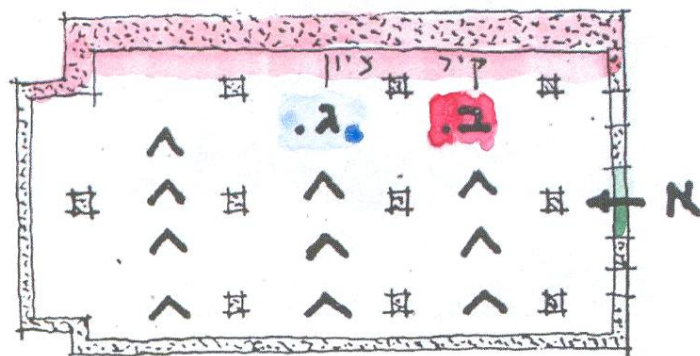

בית כנסת טיפוס ראשון
א. השער ב. ארון הקודש ג. הבימה ה. המתפללים

תמונה מס' 23

פרוטו-טיפוס ראשון של בית כנסת כמקום תפילה

באולם המאורך עם "קיר ציון" בכוון להר- הבית, עומדים זה אחר זה. (א) שער הכניסה (ב) ארון הקודש עם (ג) הבימה לקריאת התורה וכו'. המתפללים מרוכזים בשני קבוצות: (1) הקבועים והפעילים בעבודת הקודש, קרובים ל- (ב) ארון הקודש ול- (ג) הבימה לקריאת התורה. רוב המתפללים, שסבילים יותר מבחינת עבודת התפילה נמצאים קרובים ל- (א) שער הכניסה והחצר.

בית כנסת טיפוס שני
א. השער ב. ארון הקודש ג. הבימה ה. המתפללים

תמונה מס' 24

פרוטו-טיפוס שני של בית כנסת כמקום תפילה

באולם "ללא הגדרה קבועה מבחינת אורכי או רוחבי" קיר אחד מהווה חזית האורנטציה להר-הבית. האלמנטים הסאקראליים-אדריכליים אינם עומדים בשורה אחת. (א) שער הכניסה באופן "חופשי" באולם. המתפללים, ללא הפרדה בין פעילים לסבילים - מפוזרים באולם. בתכנון זה קיימת הבעיה, לקבוע את מידות האולם לגברים באופן שלא ינותק הקשר האקוסטי בין המתפללים לחזן, בעל קריאה וכד'. שימוש באמצעים טכנולוגיים חדישים כגון רם-קולים וכד' איננו פתרון ישים לבעיה זו.

תמונה מס' 25

פרוטו-טיפוס שלישי של בית כנסת כמקום תפילה

באולם המאורך עם "קיר-ציון" באוריינטציה להר-הבית, נמצא השער (א) ממול ל"קיר-ציון". (ב) ארון הקודש נמצא צמוד ל-(ג) הבימה כמבנה אדריכלי אחד, מגובש וחזיתי, עם מספיק מקום לפעילי התפילה הראשיים. המתפללים מסודרים שורות, שורות.

תמונה מס' 26

פרוטו-טיפוס רביעי של בית כנסת כמקום תפילה

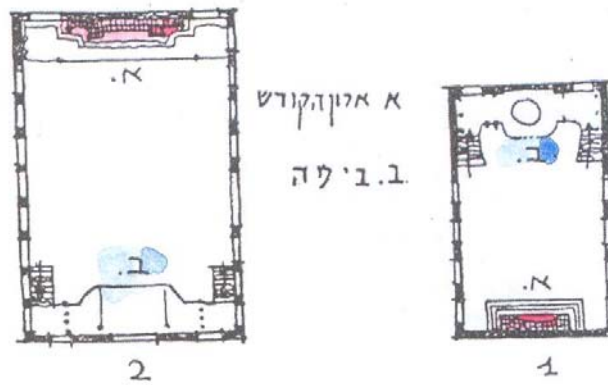
באולם המורחב, הקיר הרחב פונה להר-הבית לפני (א) השער הגדול מוגדר שטח החצר למתפללים תחת כיפת השמים. (ב) ארון הקודש קרוב, באופן יחסי, לחצר המתפללים. (ג) הבימה לקריאת התורה, הצמודה לשער, קרובה למתפללים בחצר. בפנים האולם נמצא קהל המתפללים בשני מחנות, זה מול זה, כשביניהם השטח המיועד להצגת ספרי התורה בזמן הכנסתם והוצאתם מארון הקודש. לפי הזמנים, חגים ושבתות, קיימות אפשרויות רבות להפעלת המתפללים הצעירים והנוער בשירה, מקהלות, הקפות, ריקודים וטכסים דתיים הקשורים לפי המסורת לחגי משפחה ולטכסים ממלכתיים-דתיים.

תמונה מס' 27

השער המרכזי של בית הכנסת הקדום במירון

דוגמה למבנה אדריכלי יהודי של שער חזיתי בין מראות שונים. שער מונומנטלי על כל הפשטות והאצילות, הזיזים והקווים מקבילים, ביטוי מקורי לעצמאות ישראלית, בניגוד לשער הקשת הרומאי.

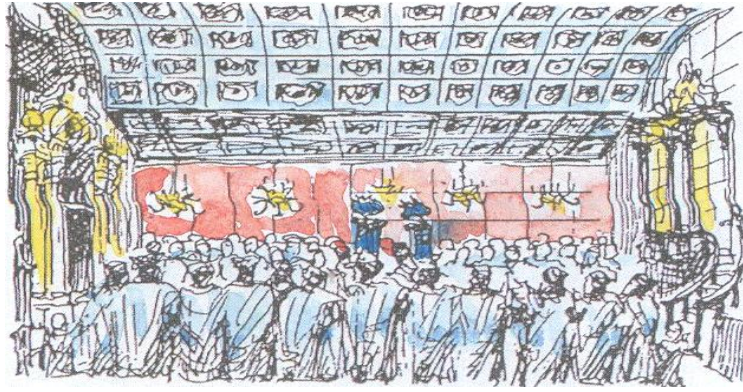

1 בית כנסת באנקנה
2 בית כנסת בפיזארה

תמונה מס' 28

תכניות בתי הכנסת באנקונה ופיזארה, איטליה.

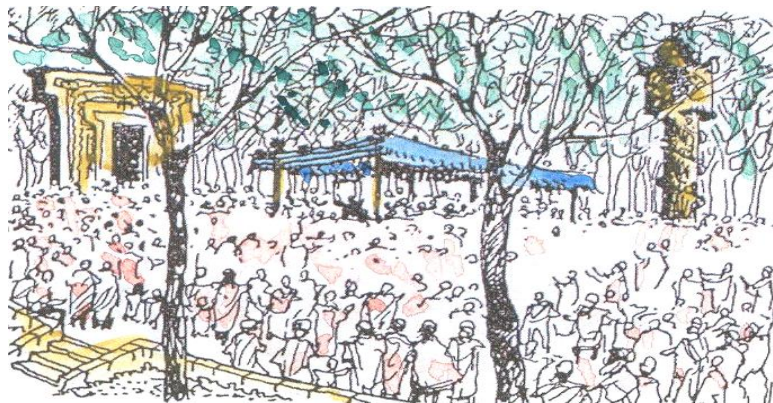
דוגמאות של מסורת יהודי איטליה המצטיינת בקביעת ארון הקודש בקצה אחד של אולם הגברים המאורך, ממול לבימה שבנויה בקצה השני. רעיון שכולו מבוסס על ערכים פונקציונליים של פנימיותו של בית הכנסת. כאילו תוכנן להראות הפולאריות-קוטביות של קדושת ארון הקודש לעומת קדושת התורה שקוראים מעל הבימה הנפרדת. המרחק בין הקטבים נותן מקום לתהלוכה חגיגית, בעת שהארון עובר מהארון לבימה ובחזרה.

תמונה מס' 29

פנים בית הכנסת בפדואה, איטליה, בזמן הוצאת הספר.

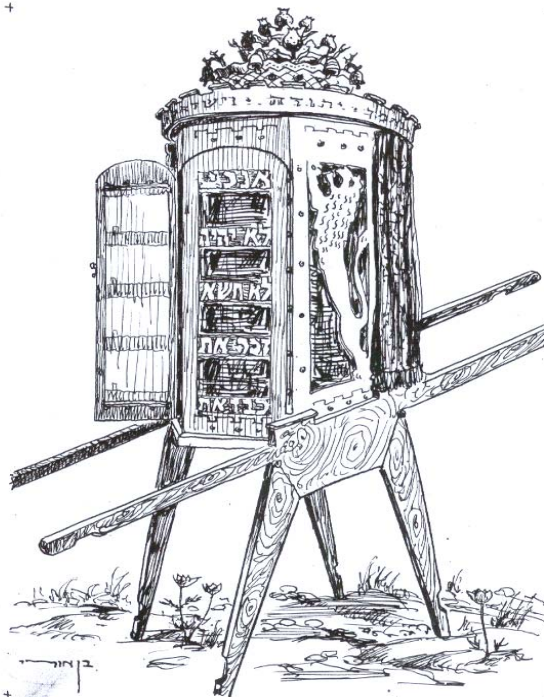
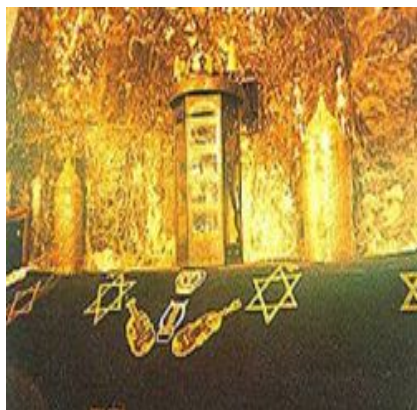
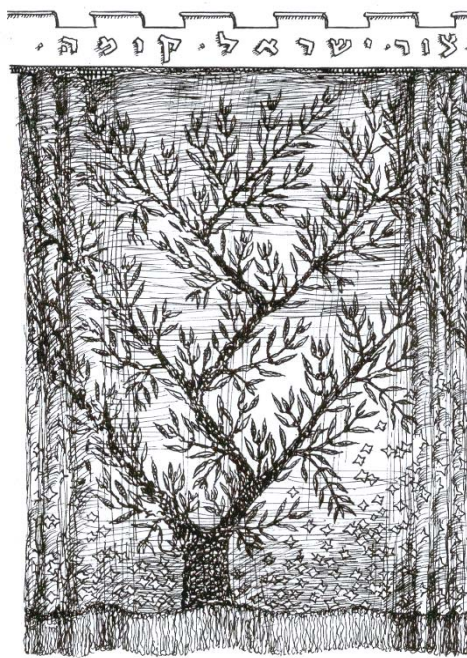
דוגמה להעמדת הקהל בשני מחנות, פנים אל פנים, ביניהם שביל לתהלוכת הנכבדים בשעת הוצאת ספר התורה. יש חשיבות רבה בתכנון זה לביצוע השירה, ללא צורך בניצוח מקצועי. השירה מתבצעת תוך הקשבה לחזן ההולך בראש התהלוכה. אפילו שירה דו-קולית, של חצי פסוק-חצי פסוק, מתבצעת בכך שחלק מהקהל מלווה את החלק השני במחירת כפיים או הרמת ידים, לפי קצב המנגינה.

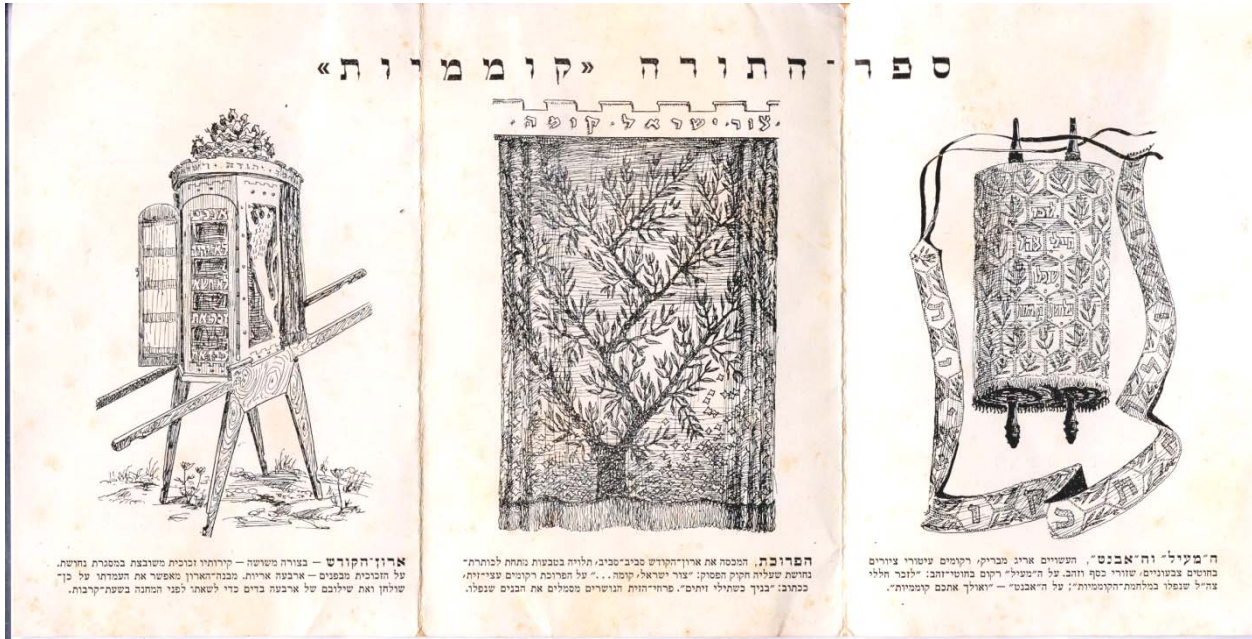

תמונה מס' 30

תבנית תפילה המונית בבית כנסת בגן ציבורי מיוחד

הצעה לתכנון מקום תפילה לרבבות להזדמנויות מיוחדות בערים החדשות של מדינת ישראל. דוגמה להקמת מבנים אדריכליים קבועים כגון: (1) שער גדול המשמש ארון קודש, ומסמל את האורנטאציה לכוון הר-הבית. (2) בימה קבועה תחת חופה ארעית עם שולחן וכדומה, לקריאת התורה, קריאת המגילות דרשות והצהרות של המנצחים על התפילה: שליח ציבור, חזן, בעל קריאה, מקהלה ועוד. מסגרת קבועה של השטח המגודר ומרוצף עם ספסלים בנויים. (3) מגדל "המבדיל" המשמש לתפילות במוצאי שבת וחג, לעריכת ברכת "המבדיל" בצורה מונומנטלית-ציבורית, תוך שיתוף הילדים, העולים על המגדל הנדלק באורות-נרות-לפידים, שימוש ברם-קולים להגברת קולות הזמרים. בשבתות רגילות בשנה, מיועד חלק קטן של השטח בין (1) השער ובין (2) הבימה, למסיבות עממיות של עונג שבת. דוגמת בית כנסת גנני תפקידו בעיקר למיזוג העדות והנוסחאות ולטיפוח הרגש הדתי העממי. בתיכנון הגנים הציבוריים חלק זה המיועד לתפילה נפרד ומגודר ועומד תחת פיקוח שומרים המקפידים על צביונו הדתי.

תמונות כלי קודש "קוממיות" לפי תכנית מ.בן אורי. הוכנו לזכר חללי מלחמת העצמאות והועלו להר ציון - קבר דוד, ערב יום העצמאות תשי"ד:

- 31 – מעיל ספר תורה קוממיות
- 32 – פרוכת לארון קודש קוממיות
- 33 – ארון הקודש קוממיות
- 34 – ארון הקודש קוממיות על קבר דוד המלך.
- 35 – הזמנה והסברים לטכס העלאת הכלים להר ציון – תשי"ד